

**Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи**

АЗИЗ ҚАЮМОВ

**БОБУР ДАВРИДАГИ
АНДИЖОН АДАБИЙ
МУҲИТИ**

ХОЖА ЮСУФ АНДИЖОНИЙ

**Тошкент
«MUMTOZ SO'Z»
2009**

Бобур халқаро фонди

83.3(5Ў)6
ҚЗЗ

Қаюмов, Азиз.

Бобур давридаги Андижон адабий муҳити; Хожа Юсуф Андижоний / А.Қаюмов; Масъул муҳаррир С.Ҳасанов; ЎЗРФА, Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи. — Т.: MUMTOZ SO'Z, 2009. — 48 б.

1. Қаюмов Азиз. Хожа Юсуф Андижоний.

ББК 83.3(5Ў)6

Бобур яшаган даврдаги (XV-XVI аср) Фарғона ўлкасининг маркази Андижон адабий-маданий муҳити ҳозирча тўла, ҳар томонлама ўрганилган ва тадқиқ этилганича йўқ. Бу масалага оид маълумотларни жамлаш ва Заҳриддин Муҳаммад Бобур сингари ўзбек илм-фани ва адабиётининг улуғ арбобини етиштириб чиқарган доира, муҳит ҳамда маданий шароитни аниқламоқ галдаги вазифалардандир.

Хожа Юсуф Андижоний XV аср ўзбек маданиятининг пешқадам арбобларидан бири. Унинг муסיқа санъати ва адабиёт соҳасида тутган ўрнини кўрсатмоқ ҳам ушбу масалага дахлдордир.

Биринчи манбалардан олинган маълумотлар асосида ёзилган бу китобча мутахассислар ва кенг ўқувчилар оммаси учун фойдали бўлар деган умиддамиз.

Масъул муҳаррир:
филология фанлари доктори,
профессор Саидбек ҲАСАНОВ.

Тақризчилар:
филология фанлари доктори,
профессор Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ,
филология фанлари номзоди
Ёқубжон ИСҲОҚОВ

ISBN—978-9943-363-09-0
№5-2540/2009

©«MUMTOZ SO'Z», 2008
©Азиз Қаюмов, 2008

БОБУР ДАВРИДАГИ АНДИЖОН МАДАНИЙ МУҲИТИ

Мовароуннахрнинг бир бўлаги Фарғона вилояти ва унинг маркази Андижон шаҳрида мавжуд бўлган XV-XVI асрлардаги маданий муҳит тўғрисидаги маълумотлар ҳозирча қўлимизда кўп эмас. Ваҳоланки, ана шу муҳитда Бобурдек улкан ижод эгаси етишиб чиққан. Шунинг учун бу масалага оид манбаларни ҳар томонлама ўрганиб чиқмоқ, ундаги маълумотларни умумлаштириб, XV-XVI аср Андижон (Фарғона вилояти) маданий муҳитини ёритмоқ галдаги вазифаларимиздан бири бўлиб қолмоқда. Бу тўғрида хабар берувчи қадимий манбалар Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» асари, Давлатшоҳ Самарқандийнинг тазкираси, Абдураззоқ Самарқандийнинг «Матлаъи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн» тарих китоби (XV аср), Бобурнинг «Бобурнома», Мирзо Ҳайдарнинг «Тарихи Рашидий», Хожа Ҳасан Нисорийнинг «Музаққирри аҳбоб» тазкираси, Дарвеш Али Чангийнинг «Муסיқий рисоласи» (XVII аср) асарларидан иборат. XX асрда Ўзбекистон Республикаси Фарғона вилоятининг Қўқон шаҳрида тузилган «Тазкират уш-шуаро» тазкирасида ҳам ўтмиш даврларда яшаб ижод этган форсийзабон шоирлар тўғрисида кўп маълумот бор. Бу тазкирани қўқонли муаллим ва ўлкашунос олим, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи Пўлатжон домудла Қайюмов тузганлар. Бу асар 2006 йили Тошкентда Навоий номли Давлат адабиёт музейи томонидан нашр этилган. Қўлөзмаси эса Тошкентда ЎзРФА Беруний номли Шарқшунослик институтида сақланади.

XX асрда яшаб ижод этган машҳур тарихшунос олим Юрий Николаевич Якубовский ва унинг ўзбекистонли шогирди академик Сабоҳат Азимжонова ўзларининг айрим асарларида шу масалалар бўйича фикр изҳор этиб ўтганлар. С.Азимжонованинг «К истории Ферганы второй половины XV века» асари (Тошкент, 1957) Бобурнинг Андижонда яшаган даври, унинг сиёсий ва ҳарбий фаолиятига бағишланган. Унда олима XV аср I ярмидаги Андижон адабий-маданий ҳаёти тўғрисида айрим маълумотлар беради.

XV аср ўрталарида Андижон вилояти, яъни ҳозирги Фарғона водийси Хуросон ва Мовароуннаҳр ва улар атрофидаги мамлакатларнинг подшоҳи Султон Абу Саид мирзога қарашли эди. Унинг ўнта ўғли бўлган. Шулардан бири Умаршайх Мирзодир. Султон Абу Саид Андижон вилоятининг ҳукмрони этиб шу ўғли Умаршайх мирзони тайинлади. Умаршайх қўл остига Ўзганд шаҳри ва унга яқин ерлар ҳам кирар эди. Умаршайх мирзо қошига амирлар, ноиблар белгиланди. Бу воқеа 1459-1469 йиллар ўртасида юз берган.

Умаршайх мирзо Андижон вилоятида ўз ҳокимиятини ўрнатди. Водийга асосий хавотир Мўғулистондан бўлар эди. У вақтларда ҳозирги Тароз шаҳридан тортиб то Қашқаргача бўлган ерлар Мўғулистон деб юритилган. Умаршайх ўз ўлкасининг унинг билан чегараларини шундай маҳкамладики, Мўғулистон ҳукмдори Юнусхон Андижон томонга тажовуз қилмоқдан тийилмоққа мажбур бўлди.

Умаршайх мирзо адабиётни севар эди. У сиёсий ва ҳарбий фаолият билан банд бўлганига қарамай, кўп китоб ўқир эди. Хусусан, у «Хамсатайн»ни қизиқиб ўқиган. «Хамсатайн» «Икки хамса»дир. Улар Низомий Ганжавий асари ва Хисрав Деҳлавий (1253-1325)нинг «Хамса»сидир. Маълумки, бу асарлар форс тилида ёзилган. Демак, Умаршайх мирзо форс тилини яхши билган. Унинг ўзи ҳам таъби назмга эга эди. Лекин бу ишга кўп ҳафсала қилмаган. Кейинчалик Умаршайх мирзо Мўғулистон хони Юнусхоннинг қизи Қутлуғ Нигорхонимга уйланди. Сўнгра шу оиланинг бош фарзанди Заҳириддин Муҳаммад Бобур дунёга келди. Бобурнинг болалик йиллари қандай ва қаерда кечганлиги, унинг қачон ўқишга боргани, қандай қилиб тилларни ўргангани (туркий, форс, араб), адабий материаллар билан қай йўсунда танишгани тўғрисида қўлимизда тафсиллий маълумотлар йўқ. Аммо аёнки, Бобур мансуб бўлган юқори доираларда бола тарбиясига катта эътибор берилган.

Навоий «Фарҳод ва Ширин» достонида Чин хоқонининг фарзанди Фарҳоднинг қандай таҳсил кўргани ва тарбия топганини муфассал кўрсатган. Фарҳод жуда қобилиятли эди. Унинг уч ёшида тили чиқди. Кўп ўтмай

энг яхши ўқитувчи топиб келтирдилар. У болани ўқитмоққа бошлади. Фарҳод шу тарзда билим олди:

Ўқуб ўтмоқ, ўқуб ўтмоқ шиори
Қолиб ёдида сафҳа-сафҳа бори.

Шунинг учун ҳам Фарҳод ўн ёшига етганида

Жаҳонда қолмади ул етмаган илм
Билиб таҳқиқини касб этмаган илм.

Сўнг Фарҳод ҳарбий билимларни эгаллади. 14 ёшга етганида Фарҳод тўла камол топган бир йигит сифатида шакланган эди.

Алишер Навоийнинг ўзи ҳам тўрт ёшида мактабга боргани, олти ёшида “Қуръони карим”ни Таборак сурасигача ёд олгани маълум. Навоий мактаб йилларидаёқ Фаридиддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр» («Қушлар мантиқи») достонини ёдлаб олгани ҳам барчага аён. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳам болаликдан ана шундай тарбия олгани шубҳа туғдирмаса керак.

С.Азимжонованинг хабар беришича, Бобурнинг биринчи тарбиячиси Шайх Мазидбек бўлган. Унинг вафотидан сўнг ёш Бобурнинг тарбияси билан Бобоқулибек шуғулланган. Темурийлар саройида отабеклик -тарбиячилик вазифасини адо этувчи амирлар бўлажак тожу тахт эгаси билан ҳамиша бирга бўлар, уларнинг бутун қиладиган ишларига катта таъсир кўрсатар эдилар.

Юқорида Бобурнинг отаси Умаршайх мирзонинг адабиётга муҳаббати айтиб ўтилди. Бобурнинг она томонидан бобоси Юнусхон ҳам таъби назм эгаси эди. Демак, шеър ва адабиётга дид, ҳавас ва севги ҳам Бобур оиласида алоҳида ўрин тутган; яна болага ота ва бободан табиатан ўтгани ҳам турган гап.

Маълумки, 12 ёшида (1495) Заҳириддин Муҳаммад Бобур марҳум отаси Умаршайхнинг ўрнига Андижонда тахтга кўтарилди. Бобурнинг Андижон вилояти ҳукмдорлиги бошланиши биланоқ унинг умри узоқ йиллар давомида урушлар, юришлар, ғалаба ва

мағлубиятлар билан кечди. Демак, ўз билими ва ижодини юксалтирмақ учун шароит ҳар вақт ҳам қулай бўлган эмас. Шунга қарамай Бобур ўз замонасининг энг етук илм-фан арбоби, шоири бўлиб етишди. Шундан маълум бўладики, Бобур ўша 12 ёшгача бўлган болалик йилларида Навоийнинг Фарҳоди сингари кўп билимларни ўқиган ва уларни ўқиб олган эди.

Бобур яшаган замона ва муҳитда (XVI аср бошлари) танилган шоирлардан бири Муҳаммад Солиҳдир. Андижоннинг ёш ҳукмрони Бобур бу шоирнинг кўп шеърларини ёд билган. Чунки кейинчалик «Бобурнома» асарида Муҳаммад Солиҳнинг шеърларидан айрим намуналарни кундалик турмуш воқеалари билан боғлиқ равишда баъзи лавҳаларда келтирган.

Бобур Андижонда яшаган даврда бу ердаги маданий муҳит анча ривож топган эди. С.Азимжонова академик Ю.Н.Якубовскийнинг «Алишер Навои» (мақолалар тўплами, Т., 1946) китобидаги «Черты общественной и культурной жизни эпохи Алишера Навои» («Алишер Навоий давридаги ижтимоий ва маданий ҳаёт белгилари») мақоласига асосланган ҳолда Андижонда юқори доирадаги маданий жараён бошқа маданий марказлардан орқада эмас эканлигини алоҳида таъкидлаган¹. Бу маданият вакилларининг айримлари бевосита Умаршайх мирзо саройига алоқадор ҳам бўлганлар.

Масалан, андижонли амир Дарвешбек настаълиқ хатида чиройли ёзадиган хаттот бўлган. Амир Хожа Мулла Содир Андижоннинг таниқли олим ва фозилларидан эди. У яна моҳир хаттот ҳам бўлган, Умаршайх мирзо саройида муҳрдорлик лавозимида хизмат қилган. Амир Ҳасан Яъқуббек мардона ва шижоатли ҳарбий арбоб эди. У яна ўз шеърлари билан ҳам шуҳрат топган. Бу амирнинг шеърларидан баъзи намуналар «Бобурнома»да бор².

«Бобурнома»да кўрсатилишича, ҳар бир саводли хонадонда, бундай хонадонлар Андижонда кўп, кишилар

---

¹ Азимжанова С. К истории Ферганы второй половины XV века. – Т.: 1957

² Қажумов А. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. – Т.: 2008. – Б. 5.

Алишер Навоийнинг шеърлари туркий тилнинг Андижон лаҳжасида ёзилганини қайд этар ва шу билан ифтихор қилар эдилар. Яна машҳур мусиқа устаси Хожа Юсуфнинг ҳам андижонли эканини ҳамма билар эди³.

Маълумки, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижод аҳлига гоят талабчанлик билан ёндошар эди. Уларнинг асарларига ҳаққоний баҳо берар, уларнинг камчиликларини очиқ кўрсатарди.

Бобур «Бобурнома»да XV аср Ҳирот адабий муҳити вакиллари билан бири, асли андижонли, Мир Сарбараҳнанинг яхши хислатлари, обрў-эътиборини таърифлайди, унинг хушсуҳбат, хуштабъ ва ширинкалом эканини айтади. Аммо бу кишининг бир асари тўғрисида Бобур бундай деб ёзади: «Амир Ҳамза қиссасининг муқобаласида умри зоеъ қилиб узун-узоқ ёлғон қисса боғлабтур; бу амр муҳолифи табъ ва ақлдор»⁴.

Яна Бобур Камолиддин Ҳусайн Гозургоҳийнинг «Мажолис ул-ушшоқ» асари «суст ва аксар ёлғон ва бемаза, беадабона» эканини очиқ айтади. Шунингдек, Мулла Муҳаммад Бадахший, Муҳаммад Солиҳ, Ҳилолий, Аҳлийнинг асарлари тўғрисида Бобур жиддий танқидий фикрлар билдирган.

Бобур Юсуф Бадиий Андижонийни ҳам тилга олади. Аммо унинг тўғрисида ижобий фикр изҳор этади. «Бобурнома»да ўқиймиз: «Яна Юсуф Бадиий эди. Фарғона вилоятидантур. Қасидани ёмон айтмас эди»⁵. Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» асарида Юсуф Бадиий Андижонийнинг Самарқандда яшаган даврига оид маълумот берилган ва унинг шеърларидан намуналар келтирилган.

Навоий Самарқандда экани вақтида Мавлоно Юсуф Бадиий Андижоний ҳам бу ерга келган экан. Навоий Юсуфни Мавлоно Юсуф Бадиий деб атади ва унинг Андижондан эканлигини ёзади. Навоий ва Бадиий Андижоний ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик ўрнатилди.

---

³ Қаюмов А. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. – Б. 5.

⁴ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.:2002. – Б. 36.

⁵ Ўша асар. – Б. 139.

Бадиийнинг шеърларида агар бирор камчилик содир бўлса, уларни Навоий тузатар эди.

Бу тўғрида Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис»ида ўқиймиз:

Юсуф Бадиий Андижоний «...анда фақир била бўлур эди. Сифори син жиҳатидин шеърида хомлик бўлса, фақир ислоҳ қилур эрдим»⁶.

Навоий Мавлоно Юсуф Бадиийнинг характери тўғрисида ҳам айтиб ўтган. Навоийнинг ёзишича, у (Бадиий) «Бузургмониш ва мутасаввир йигит бўлди». Яъни улугсифат ва кўзга кўринган йигит эди. Унинг шеъри тўғрисида бирор сўз демакка Навоийдан бошқа киши ботинмас эди («Фақирдин ўзга киши онинг шеърида сўз айта олмас эди»). Чунки Юсуфнинг ўзига яраша гурури ва ички манманлиги (ужби) бўлган. Навоий Юсуфнинг Хуросонга келиб кўп яхши сифатларга эришганини ҳам кўрсатади.

Ўша вақтларда Самарқандда андижонли яна бир йигит бўлган. У Мавлоно Сафойий Андижонийдир. Навоий бу одамни содда йигит эрди, деб таърифлайди. Лекин, дейди Навоий, Сафойийнинг табъидин шундай гўзал шеърлар чиқар эдики, улар бу йигитнинг соддавашлигига тамомила зиддир.

Навоий «Мажолис ун-нафоис»да бунга мисол қилиб Сафойийнинг қуйидаги байтини келтирган:

Менамоюд гоҳи жавлон наъли шабрангат ба чашм
Чун моҳи нав к-аз назар созанд мардум ғойибаш.

Маъноси:

Тун рангидаги (қора отинг) нағали гоҳо жавлон
уриб кўзга ташланади
Худди янги ой одамларнинг кўзидан беркина
бергани сингари.

Икки ҳамшаҳар андижонли шоирлар Бадиий ва Сафойий бир-бирлари билан яқин бўлсалар-да, характер

---

⁶ Алишер Навоий. Асарлар. 13 т. - Т.: 1997. . – Б. 60.

жиҳатидан фарқли эдилар. Баъзи ҳазилкашлар Бадиий Андижонийга тегишиб, гоҳо уни Юсуф Сафойи дер эканлар. Бу эса Юсуф Бадиийга ёқмас эди.

Навоий бу иккала ҳамшаҳар шоир тўғрисида умумий тасаввур туғдирганидан кейин Юсуф Бадиий Андижонийнинг тавсифига кўчади. Навоий ёзади: «Аммо яхши суҳбати бор эрди ва кўпрак синф ва аруз билар эди».

«Мажолис ун-нафоис»да Навоий Юсуф Бадиий Андижонийнинг шеърларидан намуналар келтирган. Улардан бири бундай:

Гар бад ин обу ҳаво куят бувад манзилгаҳам
Не зилоли Хизр бояд не дами Рухуллоҳам⁷.

Маъноси:

Ана шу обу ҳавоси билан кўчанг менинг турадиган
жойим бўлса,
Менга Хизр зилоли (ҳаёт суви) ва Исонинг
(ўликни тирилтирувчи) нафаси ҳам керак эмас.

Юсуф Бадиий Андижоний «Миръот ус-сафо» қасидасига ўхшатма қилиб бир қасида ёзган экан. Навоий ана шу қасидадан бир байтни келтирган ва уни «яхши воқеъ бўлубтур» деб баҳолайди.

Дури мақсуд жўён мажмаъ ул-баҳрайн шуд сўфий
Ки баҳри ўст аз чашми ҳар чашми гирёнаш⁸.

Маъноси:

Мақсад гавҳарини изловчи сўфий икки дарёни
бирлаштирди,
Унинг ҳар бир йиғлоқи кўзидан оққан ёшлар
булоғи икки денгизни ташкил этди.

Навоийнинг Юсуф Бадиий қасидасига берган баҳоси Бадиийнинг қасидаларига Бобурнинг берган баҳоси билан

---

⁷ Ўша ерда.

⁸ Ўша ерда.

ҳамоҳанг экани кўриниб турибди. Навоий Юсуф Бадиий Андижонийнинг муаммо рисоласи битган эканини айтади ва ўша муаммолардан бирини ўз асари «Мажолис...»да келтирган. Навоийнинг «Мажолис...»да хабар беришича, Мавлоно Юсуф Бадиий Андижоний Сарахсда вафот этган. Мозори ҳазрат Шайх Луқмон хонақоҳидадир. Мавлоно Сафой Андижоний эса Самарқандда дунёдан ўтган. Бу кечмишлар 1490-91 йилдан олдин юз берган эди («Мажолис...» ёзилаётган фурсатда).

«Музаккири аҳбоб» тазкирасидаги маълумотлар

Ўтмиш даврлардаги шоирлар ижодига хос икки тиллилик улар ижодининг миллий мансубиятини аниқлашни қийинлаштиради. Шунинг учун биз мавжуд адабий материални таҳлил қилиш асосида адабий муҳитларга диққат қилмоғимиз тўғри бўлар. Шу нуқтаи назардан XVI асрда яшаб ижод этган шоирлардан Фарғона водийсидан етишиб чиққан баъзи шоирлар тўғрисидаги маълумотни Ҳасан Хожа Нисорийнинг «Музаккири аҳбоб» тазкирасидан йиғиб олинди. Бу тазкира муаллифи Ҳасан хожа Нисорий (1516-1597) ўз замондоши бўлган шоирлар тўғрисида ёзади. Демак, тазкира, асосан, XVI аср адабиёт аҳлини қамраб олган.

«Музаккири аҳбоб»да Фарғона водийсидан чиққан етти шоир тўғрисида маълумот берилган. Улардан биттаси фарғонали, яна бири Косоний нисбаси билан, икки андижонли шоир Андижоний нисбаси билан берилган. Қолган учтасининг Андижон ва Фарғонадан эканлиги айтиб ўтилган.

Фарғонали шоир Қудсий тўғрисида Ҳасан Нисорий бундай деб ёзади: «**Мавлоно Қудсий Фарғонагий** пок юзли киши бўлиб, шунингдек, шеърларида ҳам покиза маъноларни юзага чиқаради. Яхши сўзлари ва ёқимли ашъори бор. Ва бу ғазал унинг латиф шеърларидан бўлиб шуҳрат топган.

Ғазалнинг бошланғич байти (матлаъи) бундай:

Эй, ба ханда лаълатро майли шаккар афшоний,
Зи он ду лаб че ширин аст хандаҳои пинҳоний.

Маъноси:

Эй, кулганда лабинг шакар сочишга мойилдир, ёр,
Ул икки лабингдин ширинроқ ниҳоний кулгинг
ҳам бор»⁹

«Тазкира»да ўша ғазалнинг матни тўла келтирилган.
У 12 мисра ёки 6 байтдан иборат.

Мавлоно Сангий. Фарғонанинг Санг қишлоғидандир.
Зўр сўзлари бор ва бу мақтаъси рангин ва обдордир. Бу
таърифдан сўнг тазкиранавис шу мақтаънинг охириги
байтини (мақтаъ) форс-тожик тилида келтиради.

Сангии мискин надорад қадр андар жони хеш
Лаълро қадр набошад то берун нояд зи санг.

Маъноси:

Мискин Сангий ўз жойида қадр топган эмас
Лаъл то тошдин узиб олингунгача қадр топмайди¹⁰.

Мавлоно Фозил Андижоний мўътабар зотлардандир. Улуғ
султонлар наздида тўла эҳтиромга эга экан. Замон аҳли
унинг суҳбатини ҳавас қилар, у билан бирга унинг мажли-
сида иштирок этмоқни тилар эдилар. Шеър соҳасида етук
киши бўлган. Сўзда усталикни жойига қўяр эди. Ана шундай
таърифлардан сўнг тазкира муаллифи бу шоирнинг қуйи-
даги байтини келтиради ва уни дилга ёқимли деб баҳолайди.

Матлаъ (бошланғич байт):

Ҳаст дил каъбаи мақсуд машав ғофил аз у,
Гарди дил гардки, мақсуд шавад ҳосил аз у¹¹.

Маъноси:

Дил мақсадга етказувчи каъбадир, ундан беҳабар
бўлма,
Дилнинг гарди шундай тупроқки, ундан мақсад
ҳосили етишади.

---

⁹ Ҳасан Хожа Нисорий. Музаққирӣ аҳбоб. Форс тилидан Исмоил
Бекжон таржимаси. - Т.: 1993. - Б. 259.

¹⁰ Ўша китоб. - Б. 141.

¹¹ Ўша китоб. - Б. 105.

Мавлоно Насибий Андижоний — хушгўй шоирлардан ва яхши фазилатлар эгаси бўлган бахтли инсонлардандир. Қуйидаги матлаъ унинг ижодидан.

Матлаъ:

Ба зулфи печ печаш шона дон дона мебояд,
Зи ғайрат ҳар тараф девонае занжир меҳояд¹².

Маъноси:

Ўрам-ўрам сочини бир туп қилиб тараш лозим,
Ғайратга келиб ҳар тарафдан бир телба занжир
ташлагуси.

Мирза Иброҳим Жоний — бу шоир Бобур подшоҳнинг амирларидан бири бўлган. Тазкирада ёзилишига кўра, Бобур подшоҳ ўз атрофидаги кишилар орасида андижонлиларга кўпроқ эътибор қилар экан. Аммо Мирзо Иброҳим Жоний бундай диққатга сазовор бўла олмаган кўринади. У шундай эътиборга эришмоққа кўп ҳаракат қилган, лекин унга муваффақ бўлмаган.

Бундай муносабатдан озурда бўлган шоир Бобур даргоҳидан воз кечиб Ҳирот сари йўл олган. Жоний ўзининг гинахонлигини баён қилиб йўлдан Бобурга бир шеър ёзиб жўнатган. Унинг бошланғич байти бундай экан:

Ёрга жон чектим, аммо ёр жони бўлмадим,
Айладим азми Ҳири чун андижоний бўлмадим.

Бобур бу шеърни олгач, шоир ва амир Мирзо Иброҳим Жонийга кўп илтифотлар кўрсатган, унинг даражасини аскарлар ва ходимлар орасида баланд кўтариб хурсанд қилган экан. «Бу сўзлар Бобур подшоҳнинг Ҳумоюн қулоғига етиб, илтифот орқасидан бўлиб, уни аскарлар орасида бахтиёру шодмон қилибдилар» деб ёзади тазкиранавис.

Муҳаммад Шариф Садр ҳам Андижондан эди. У кексалик ёшига етмаган, Бухорода яшовчи шоирлар орасида тилга олинган. Ҳасан Хожа Нисорий уни кўрмаган экан.

---

¹² Ўша китоб. — Б. 116.

Аmmo Муҳаммад Шарифнинг кўп фазилатлар касб этган бир зот деб таърифлайди. Ана шундай сифатлари учун Муҳаммад Шариф садрлик мансабига кўтарилган¹³.

«Музақкири аҳбоб»да Муҳаммад Шариф Садрнинг куйидаги байти келтирилган:

Ба хун нишастаам аз ханжари жудойи ту,
Зи по уфтодаам аз дасти ошноийи ту¹⁴.

Маъноси:

Ҳажринг ханжаридан қонга беландим,
(Ағёр ила) ошнолигинг мени йиқитди.

Фарғона водийсидан яна **Амир Боқий Косоний** ҳам «Музақкири аҳбоб»да тилга олиб ўтилган. Бу киши Косоннинг саййидларидан эди. Ҳасан Хожа Нисорий бу кишининг кўп фазилатлар эгаси, шеърга кўнгил берган зот эканини таъкидлайди. Тазкирада Амир Боқий Косонийнинг куйидаги байти келтирилган:

Килки таҳрирам ҳама гулҳои тар овард бор¹⁵,
Кас надидаст аз наи хушкики (кай) орад гул...

Маъноси:

Қаламим неъматӣ — бу барча тар гуллардир,
Йўқса қуруқ қамишнинг гуллаганини ким кўрибди.

Пўлатжон домудла Қайюмовнинг «Тазикрат уш-шуаро»сидан

ҲОДИЙ - Бу киши Фарғона водийсининг Косон деган жойидан. Номи Муҳаммад Ҳодий бўлиб, касби табиблик эди. Ҳижрий ила 950 (1543-44) йилда вафот этмишдир. Дунёга бўлган нафратини муболаға билан изҳор этади.

Ба жон расиду дил аз меҳнати жаҳон маро,
Ажал кужост ки, миннат ниҳад бо жон моро

---

¹³ Проф. Ҳ. Болтабоевнинг “Бобурнома”да Андижонийлар мақоласида анча батафсил маълумотлар бор. Қаранг: Ҳ. Болтабоев. Мумтоз сўз қадрӣ. — Т.: Адолат. 2004. — Б. 52-59.

^{14,15} Ўша китоб. — Б. 264.

Мард боядки, дониш омузад
То зи ҳар кас шарифтор бошад¹⁵.

Маъноси:

Жаҳон машаққатларидан бизнинг дилу жонимиз
безди

Ажал қайдадирки, келсину жонимизга миннатини
қўя қолсин (яъни жонни олсин).

Билим ўрганган мард

Ҳамма одамлар орасида энг шарофатли бўлади.

Ҳодий ҳам Бобур Андижонда яшаган даврдаги шоирлар жумласидан бўлиб чиқади. Чунки у Бобурдан 13 йил кейин дунёдан ўтган. Демак, Ҳодий Фарғона вилоятидаги XV аср иккинчи ярми адабий ҳаракатчилиги вакилларида биридир.

АРШИЙ¹⁶ тахаллусли шоир ҳам XVI аср ижодкорларидан бўлган. У Янги бозорли. Номи Муҳаммадбек. Олдин Чокий тахаллусида ёзган экан. Кейинчалик тахаллусини Арший деб ўзгартирган. Ушбу байтда унинг сабаби айтилган:

Фулғулаи шеъри ман ба арш расид
3-он сабаб шуд тахаллусам Арший.

Маъноси:

Шеъримнинг шуҳрати кўкка етгани учун
Тахаллусим Арший бўлди.

Тазкиранинг II жилди **Али Навидий** номли шоир тўғрисида маълумот бор. Бу шоирнинг **Шоҳ Тоҳир Андижоний** деган шоирнинг шогирди экани ёзилган¹⁷.

Навидий саёҳатга чиқиб Ҳиндистонга борган. Дакан вилоятида у ернинг ҳокими Абулфатҳ Низом Ҳусайннинг илтифотига эришган. Аммо кейинчалик ҳокимнинг илтифотидан маҳрум бўлган. Шунинг учун тахаллусини

¹⁵ Қаюмов П. Тазкират уш-шуаро. - Т. II. . – Б. 161.

¹⁶ Ўша асар. . – Б. 19.

¹⁷ Ўша тазкира. Т. II. . – Б. 32.

Навмидий деб ўзгартирган экан. Бир қанча вақт Аҳмад Нигор деган шаҳарда яшаган. Навмидий 975/1567-1568 йили вафот этган. Тазкирада бу шоирнинг шеърларидан намуна келтирилмаган. Бу маълумотнинг биз учун аҳамиятли томони шундаки, **Шоҳ Тоҳир Андижоний XVI** асрда яшаб ижод этган шоирлардандир.

Модомики, Навидий **Шоҳ Тоҳир Андижоний**нинг шогирди экан, унинг устози XVI аср бошлари ёки XV аср охирида яшаб ижод этган шоир бўлиб чиқади. Бу эса унинг ана шу даврдаги адабий муҳитга мансуб эканлигини билдиради. Гарчи кейинчалик Навидий Навмидий бўлиб Ҳиндистонда яшаб қолган ва ўша ерда дунёдан ўтган эса-да, у андижонли шоир **Шоҳ Тоҳир**нинг шогирди сифатида шакллангани аниқ. Бу ҳам XV аср II ярми ва XVI аср бошидаги Андижон, Фарғона адабий муҳитнинг қатраларидирлар.

Яна шу тазкирада Андижонли **Фурқатий** деган шоир тўғрисида сўз бор. У Косонда яшаган ва 1026/1617 да вафот этган.

Сиёҳбахтий аз ин пештар намебошед,
Ки мажлиси дигарон равшан аз чироғи манаст.

«Тазкира»да **Калон I** тўғрисида бундай деб ёзилган: Бу киши асли Фарғонадан бўлиб андижонлидир. Турк-чиғатой элидан эди. Номи Хожа Калонбекдир. Муҳаммад Заҳириддин Бобурнинг амирларидан, аъёни рижолларидан эди. Кобил ва қандаҳор томонларда ҳоким, амир бўлиб хизмат этар эди. Кўпинча, Кобилда турмишдур. Унда вафот этмишдур. Туркий ва форсий ашъорлари бордур. Шул байт шоирнинг нашидаи таъбидандур.

Надорам тоб дидан пеши у бадхў рақибонро,
Аз ин бар субҳи васли у гузидам шоми ҳижронро.

Маъноси:

Унинг ёнида хунук башара рақибларни кўрмоққа
тоқатим йўқ,
Шунинг учун унинг васли тонгидан кўра айрилиқ
кечасини афзал кўраман.

Калон I деб бу тазкирада кўрсатилган киши Бобурнинг энг яқин дўстлари ва ҳарбий қўмондонлардан бири бўлмиш Хожа Калон бўлса керак. Хожа Калоннинг асли Андижондан эканлиги «Тазкират уш-шуаро»да аниқ ёзилган.

«Бобурнома»да Ҳиндистон фатҳидан сўнг Хожа Калоннинг Бобурдан рухсат олиб Фазнага кетгани ва бу тўғрида бир байт битиб қолдиргани, Бобурнинг эса ўша байтга жавобан ёзган тўртлиги келтирилган. Умуман, «Бобурнома»да Хожа Калон тўғрисида Бобурнинг келтирган маълумоти, фикрлари ва ўша мушоира ҳаммаси бор.

Сипоҳий I — Бу киши Туркистон шоирларидан бўлуб, фарғоналидур. Андижон шаҳрида туғулмишдур. Бундаги киборлардан бирининг ўғлидур. Номи Худодўст бўлуб туркча ашъорлари бўлса ҳам замонамизгача келиб етмагандур.

Тазкира соҳиблари форслар бўлганидан форсийча шеърдан намуна кўрсатмишлар. Бўлмаса Андижон эли форсийча сўзлашган эмаслар. Шул рубоий жумлаи ашъоридандур.

Афсуски, вақти гул базудий бигузашт,
Фарёдки, то чашм кашудий бигузашт.
Ба чашму хамат бинаф шау наргисро,
Айёми бакўрию кабудий бигузашт.

Маъноси:

Афсуски, гул вақти тез ўтиб кетди,
Фарёдки, кўз очиб юмгунча ўтди.
Бинафша хатинг била наргисингсиз
Кўрлик айёми куни битди.

Юқорида келтирилган маълумотлар асосида хулоса қилиб шуни айтмоқ мумкинки, Андижон вилояти (Фарғона водийси)да XV-XVI асрларда тараққий топган маданий муҳит мавжуд бўлган. Ўз даврининг кўп маданият, адабиёт, санъат арбоблари ана шу муҳитда шаклланган ва камол топганлар. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳам ёшликдан шу муҳит таъсири остида ўсган.

Хуросон пойтахти Ҳирот ва Фарғона вилояти маркази Андижон ўлкасидаги маданий алоқалар муттасил давом этган. Бу маданий ҳамкорлик XVI асрда шайбонийлар ҳукмронлиги даврида ҳам тўхтаб қолмаган.

Хуросон ҳукмрони Султон Ҳусайн Бойқаро санъат усталарининг тавсиясига кўра, Дарвеш Али Хожазодаи Чангийга ўз ҳокимияти шарафига бир моятайн яратмоқни топширган. Бу вазифани ижро этмоқ учун Хожазода ўн икки йил давомида Андижонда яшаган. У Андижон вилоятига қарашли Марғилон шаҳридаги бир боғда истиқомат этган. Бу жой илгарилар Хожа Аҳрорга қарашли бўлган экан. Бу ерда ўрталиқда бир катта дарахт бор. У худди ўша афсонавий шахс Хожа Аҳрор учун худди асо сингари бўлган эмиш.

Бир куни тунда Хожазода Чангий ўша дарахт ёнига келиб бир мунча вақт шу ерда турган. Шунда у қандайдир бир кучли илҳом тугёнини ўзида сезган. Шу илҳом кучи билан ижод этмоқчи бўлган моятайннинг барча зарблари ечимини топгандай бўлган. Буни санъаткор ўша буюк шайх ва муршид (яъни Хожа Аҳрор)нинг ёрдами ва ҳомийлиги остида вужудга келган, деб талқин қилади.

Султон Ҳусайн Бойқаро Ҳиротни узил-кесил ўз ихтиёрига киритиб, унда ҳукмронлигини тўла ўрнатгач, бу ерда катта байрамлар уюштирган. Бу байрамда кўп мусиқа усталари иштирок этганлар. Шунда Султон Ҳусайн бир неча йил бурун ҳофиз Дарвеш Алига моятайн яратмоқни топширган эдим, билмадим, шу вазифани бажарганми йўқми, деб атрофидагилардан сўрабди. Билганлар уста бу топшириқни адо этганини айтганлар. Султоннинг буйруғига кўра, Дарвеш Али Чангийни Андижондан чақиртириб келтирганлар. Султон уста билан учрашганда, сенга берилган вазифани адо этганмисан, деб сўраган. Ижобий жавоб бўлгандан сўнг султон катта байрам ўтказган. У олти кечау кундуз давом этган. Унда барча амирлар, олимлар, шоирлар Эрон ва Туркиядан келган мусиқа усталари қатнашганлар.

Подшоҳ Дарвеш Али Чангийга ўзи ижод қилган моятайнни ижро этмоқни буюрган. Ижро тугагандан кейин кўп мусиқа усталари ва ҳофизлар-ашулачилар, улар орасида устод Ахуйи мусиқарой, устод Санжаи Ахубарра, устод Амирқули Танбурий ва бошқа санъаткорлар бу асарни, олдингилардан устунроқ ва яхшироқ эканини айтганлар. Муаллифни махтаганлар. Чунки олдинги моятайнлар ҳар бир тугалланган даврада икки юз зарбга эга бўлса, бу

моятайнда ҳар бир даврада бир минг икки юз зарб бор эди. Шундан кейин подшоҳ бу мусиқа устасини сахийлик билан сийлаган¹⁸. Моятайн деб икки юз зарбдан ташкил топган катта мусиқа асарни айтилар экан.

Оҳий Ҳиравий Ҳирот шаҳрида нонвойлик қилар экан. У ўз иш жойида ашулалар хиргойи қилиб ишлаган. Бир куни машҳур мусиқа устаси Дарвеш Шодий кўчадан ўтиб кетаётиб, унинг ашуласини эшитиб қолган. Нонвойнинг гўзал, ширали овози бор эди. Шунга маҳлиё бўлган Дарвеш Шодий бутун бир соат унинг ашулаларини тинглаган. Шундан сўнг Дарвеш Шодий дўконга кириб нонвойни унинг хушовози, ижро маҳорати билан табриклаган, унга миннатдорлик билдирган. Шодийнинг қистови билан Оҳий Ҳиравий мусиқа ҳунари билан шуғуллана бошлаган. У тезда юксак даражадаги моҳир санъаткор бўлиб етишган. У туркзарб усулида «Рост», «Панжгоҳ» каби гўзал мусиқий асарлар ижод этиб шуҳрат қозонган. Кўп шогирдлар тарбиялаб етиштирган.

«Мусиқий рисола»сида ўз даврининг ана шу таниқли мусиқа санъаткори, ҳофиз Оҳий Ҳиравийнинг шогирдлари санаб ўтилган. Уша шогирдлардан бири **Мақсуд Андижонийдир**. У Ҳиротда Султон Ҳусайн даргоҳида хизматда бўлди. Сўнгра Шайбонийхон Ҳиротни эгаллагач, бошқа санъаткорлар билан бирга Бухорога келтирилган. «Тарона», «Амал», «Пешров», «Савт» куйларини ижод қилган. Улар Жомий ғазалига айтилгандирлар. Мақсуд Андижоний яхши шеърлар ҳам ёзар эди. Ҳиротда вафот этган¹⁹.

Темурийлардан сўнг XVI асрда Мовароуннаҳр ва Хуросонда Шайбонийлар ҳокимияти ўрнатилди. XVI асрнинг бошларида Бухоронинг марказлик аҳамияти ошди. Бу вақтда Андижон маданий муҳити ўз мавқеъини сақлаган.

«Мусиқий рисоласи»нинг эгаси Дарвеш Али бунга доир қизиқ бир ҳодисани ҳикоя қилади. Шайбонийлардан Абдуллахон ҳукмронлиги даврида (1583-1599) Бухорога

---

¹⁸ Проф. А.А.Семенов. Трактат... с.59.

¹⁹ Энциклопедияи адабиёти ва санъати тожик. – Душанбе: 1998.

Туркиядан элчилар келганлар. Уларнинг бошлиғи (элчи) Пиёлахон деган киши эди. Келганлар ичида устод Ҳусайн Удий ҳам бўлган.

Дарвеш Али Чангий ҳикоя қиладики, Ҳусайн Удий сингари Уд асбобида яхши чаладиган бошқа мусиқа устаси бўлмаган ва бўлмаяжак. Туркия султони элчилар орқали Бухорога бир соз юборган. Унда Мовароуннаҳр чолғучилари чала оладиларми ё йўқми, текшириб кўрмоқчи бўлган. Элчи бу созни Абдуллахонга тақдим этар экан, ўз султонининг хоҳишини ҳам билдирган.

Бухорода бу вақтда энг моҳир чолғучи Ҳофиз Турди эди. Унга бу созни топширганлар. Аммо Турди созни яхши чала олмаган. Шунда Абдуллахонга Дарвеш Али Чангийни чақирмоқни маслаҳат берганлар. «Мен у вақтда Андижонда эдим» - деб ҳикоя қилади Дарвеш Али — Шу ерда менга юборилган хатни олдим». Дарвеш Али Андижондан чиқиб марказ Бухорога етиб келади.

Подшоҳ Абдуллахон қабулига кирганида, унга ўша Турк султонининг ҳадяси бўлган созни берадилар. Дарвеш Али бу созни жуда яхши чалди. У тўрт кун давомида созни чалиб турди. Подшоҳ уни диққат билан тинглар эди. Кейинчалик подшоҳ ҳузурида бўладиган йиғинларда бу соз кўп иш берди.

Саид Аҳмад бинни Меҳтари Мирокий деган мусиқа устаси ўз маҳорати билан обрў қозонган экан. У хонлар, подшоҳлар Сарой оркестрининг (ноғорахона) бош дирижери (меҳтар) бўлиб хизмат қилган. Унинг шоигрдларидан бири Мавлоно Ҳусайн 40 йил давомида турли шаҳарларда меҳтарлик қилган экан. У Андижонда шайбонийлардан Асфандиёр Баҳодир султон ҳукмронлиги даврида (бу ҳукмронлик даврида икки масжид қурилган, шунинг шарафига 70 та қул озодликка чиқарилган экан) 18 йил меҳтар бўлиб хизмат қилган. Бу ерда катта мусиқа уюшмалари «ноғорахоналар» борлигининг ўзи маданий ҳаёт ва маҳаллий ҳукмдорларнинг шону шавкати баланд бўлганини билдирди.

Шу келтирилган айрим мисоллардан ҳам кўриниб турибдики, XV асрда Хуросон пойтахти Ҳирот ва Фарғона вилояти маркази Андижон ўртасида маданий алоқалар муттасил бўлган. Бу ҳамкорлик XVI асрда Шайбонийлар ҳукмронлиги даврида ҳам давом этган.

ХОЖА ЮСУФ АНДИЖОНИЙ

КИРИШ СЎЗИ

XV аср ўзбек маданияти, мусиқа санъати ва шеърятининг атоқли вакилларида бири Хожа Юсуф Андижоний тўғрисидаги маълумот Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг (1483-1530) «Бобурнома» асарида бор. Бобур бу муҳтарам зотни улуг устоз, шоир ва мутафаккиримиз Алишер Навоий (1441-1501) билан ёнма-ён тилга олади. У ёзади: «Хожа Юсуфким, мусиқада машҳурдур, Андижонийдур»²⁰.

Мен Хожа Юсуфнинг номини биринчи бор 1946 йилда эшитган эдим. У вақтда Тошкентда Ўрта Осиё Давлат университетининг Шарқшунослик факультетида ўқирдим. Иккинчи курсда бизга форс тилидан профессор Александр Семенов дарс берганлар. Биз – толиби илмлар турли-туман форсий матнларни ўқиб, уларни форс тилидан рус тилига таржима қилишни ўрганганмиз.

Бир куни менинг билан бир курс ва бир группада ўқувчи кадрдон дўстим (у киши мендан 5-6 ёш катта эдилар) Убайдулла Исроилович Каримов²¹ бир форсий байтнинг русча сўзма-сўз таржимасини менга кўрсатдилар. Бу Хожа Юсуфнинг шеъри эди. Мен бу байтдаги дард ва бадииятдан ҳайратда қолдим. Эҳтимол, бу шеър менинг ўша ёшлик йилларидаги руҳий кайфиятимга мос тушгани учун шундай бўлгандир. Ҳар ҳолда эсланиб қолди. Албатта, мен у вақтларда Хожа Юсуфнинг ким эканлигини билмас эдим. Кейинчалик «Бобурнома»да унинг тўғрисида Бобур ёзган гапларни ўқидим. Шундан кейин Хожа Юсуфнинг ўз давридаги машҳур мусиқа санъаткорларидан бири эканини билдим.

Йиллар ўтди. Ҳозир йигирма биринчи асрнинг саккизинчи йили ниҳоясига яқинлашмоқда. Ўзбекистонда

---

²⁰ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. - Т.: 2002. . – Б. 35.

²¹ У.И.Каримов (1920-1997) кейинчалик филология фанлари доктори, академик, улуг шарқшунос олимлардан бири бўлиб етишдилар; Абу Райҳон Беруний. Ибн Сино, Абу Бакр Розий каби буюк олимларнинг илмий мероси бўйича улкан илмий тадқиқотлар муаллифидирлар - А.Қ.

бу пайтга келиб Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижодий меросини ўрганиш иши йилдан йилга ривож топмоқда. Бу ишнинг бош уюштирувчиси Бобур халқаро фонди. Уни таниқли геолог олим, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Зокиржон Машрабов бошқарадилар.

Ўзбекистон республикасининг мустақиллиги ўзбек халқининг бой маданий ва илмий меросини ўрганиш ва оммалаштириш учун барча қулайликларни яратиб берди. Бобуршуносликнинг тараққиёти ҳам ана шу мустақиллик берган имкониятлар самарасидир.

2008 йил 15-16 август кунлари Бобурнинг туғилиб ўсган шаҳри Андижонда Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг туғилганига 525 йил тўлиши кенг нишонланди. Шу муносабат билан илмий-амалий анжуман ўтказилди. Унда Ўзбекистон олимлари билан бирга хорижий мамлакатлардан келган мутахассислар ҳам Бобур ижодиёти, унинг сиёсий фаолиятига оид маърузалар билан чиқдилар. Шулар қатори мен ҳам «Бобур давридаги Андижон маданий муҳити» деган мавзуда бир маъруза қилдим. Бобурдек улуғ адиб ва мутафаккир, олим ва давлат арбобини етиштириб чиқарган маданий ва ижтимоий муҳит ҳар томонлама тадқиқ этилмоғи шарт. Унинг айрим вакилларининг ҳаёти ва ижоди тўла ёритилмоғи керак. Ўша маърузада мен шундай ижодкорлардан бири Хожа Юсуф Андижоний тўғрисидаги айрим маълумотларни хабар қилган эдим. Энди ўша маълумотларни бир оз тўлдирган ҳолда бу атоқли санъаткор ва шоир тўғрисида билганларимни ушбу мақолада баён этмоқдаман. Асар таркибига баъзи ҳикоянамо лавҳалар ҳам киритилди. Бу эса Абу Райҳон Беруний айтганидек, китобхонни зериктириб қўймаслик учун қилинган.

Умидворменки, Бобур эслатиб ўтган Хожа Юсуф каби машҳур санъаткор ижодий меросини ўрганиш иши давом этади; ёш тадқиқотчилар бу соҳага янги улушлар қўшиб унга ривож берадилар.

Ҳурмат билан Азиз ҚАЙУМОВ
2008 йил, август

ДАРВЕШ АЛИ ВА УНИНГ «МУСИҚИЙ РИСОЛАСИ» АСАРИ

Дарвеш Али Бухоронинг Миёнкол деган жойидандир. У Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Андижон шаҳарларида яшаган, ижод қилган; бу ерлардаги санъат ва адабиёт аҳли билан ҳамкорликда бўлган. Бу одам мусиқа устаси эди. У турли мусиқа асбобларини чалмоққа моҳир бўлган, ёқимли куйлар басталаган.

Дарвеш Алининг лақаби Чангий. Чунки у чангни жуда яхши чалар экан. Бу мусиқа устаси подшоҳ ҳузурида хизматда бўлганидан ва унга шоҳнинг диққат-эътибори баландлигидан уни Чангийи Хоқоний ҳам дер эканлар. Дарвеш Али мусиқа дунёсига дахлдор истеъдод эгаларини яхши билган. У ўзининг катта замондошлари, яъни илгарилар яшаб ўтган улуг санъаткорлар, ўз замондоши бўлмиш мусиқа усталари тўғрисида кўп диққатга сазовор маълумотлар келтирган. Уларнинг баёни Дарвеш Алининг бизга маълум «Мусиқий рисоласи»нинг асосий мазмунини ташкил этади. Бу баён шунчалар қизиқарли ва жонли равишда ёзилганки, уларни ўқий бошлаган китобхон асло узила олмайди ва албатта, охиригача ўқийди.

Дарвеш Алининг берган маълумотлари орасида баъзи янглишликлар ҳам учраб қолади. Дарвеш Али Султон Хусайн Бойқаро Ҳиротни эгаллагач, у Мовароуннаҳрнинг тўла ҳукмрони бўлиб қолган, деб ёзади. Ваҳоланки, Ҳирот Мовароуннаҳрнинг пойтахти эмас, балки Хуросоннинг маркази эди. Мовароуннаҳрда эса Султон Абу Саид авлоди ҳукмронлик қилар эди.

Дарвеш Али Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис»да Юсуф Андижоний тўғрисида ёзган, деб кўрсатган. Бу эса Навоий ва Бобур тилга олганлари Юсуф Бадиий Андижоний ва «Мусиқий рисоласи»да Дарвеш Али таърифлаган Хожа Юсуф Андижоний бир кишими ёки бундай эмасми деган саволни туғдиради.

Дарвеш Али (XVII аср) Хожа Юсуф Андижонийни мусиқа устаси ва шоир сифатида таъсиф этган. Навоий (XV аср) ва Бобур (XVI аср) Юсуф Бадиий Андижонийни шоир

деб кўрсатганлар ва эътироф этганлар. Улар Юсуф Бадиийга нисбатан **Хожа** сўзини ишлатмаганлар. Дарвеш Али эса Хожа Юсуф Андижоний тўғрисида сўз борганда, ҳеч бир ерда **Бадиий** тахаллусини тилга олмаган.

Дарвеш Али Хожа Юсуф Андижонийнинг мусиқа устаси сифатида Бойсунқур Мирзо даргоҳида катта эътибор қозонганини айтади. Бойсунқур Мирзо 837/1433-34 йилда вафот этган. У вақтларда Алишер Навоий ҳам, ундан ёши кичикроқ бўлган («сиғари син») Юсуф Бадиий Андижоний ҳам ҳали дунёга келишмаган эди. Шундан келиб чиқиб, «Мусиқий рисоласи»да Дарвеш Алининг Хожа Юсуф Андижоний Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис»ида кўрсатилган деган хабари тасдиқ бўлмайди. Аксинча, Хожа Юсуф Андижоний мусиқа устаси ва шоир Мавлоно Юсуф Бадиий Андижоний эса, шоир ва Навоийнинг дўсти икки алоҳида ижодкорлар бўлишган деган тўхтам келиб чиқади.

XV асрнинг йирик маданий маркази Ҳирот билан Фарғона вилоятининг маркази Андижон ўртасидаги маданий алоқалар, айрим санъат ва адабиёт аҳллари ўртасидаги ўзаро борди-келдилар муттасил давом этган. Аммо бу ҳамкорлик ҳали биз томонимиздан тўла ва ҳар томонлама ўрганиб чиқилганича йўқ. Бу соҳага оид илмий фактик материал жамланиб бормоғи керак. Дарвеш Алининг «Мусиқий рисоласи» асаридаги маълумотларнинг айримлари шулар сирасидандир.

«Мусиқий рисоласи»нинг қўлёзма нусхаси Ўзбекистон Фанлар академияси Беруний номли Шарқшунослик институтининг Қўлёзмалар фондида сақланади. Унинг инв. № 449, 121-варақ, ҳажми 24,5х30,5. Бу қўлёзма XIX асрда кўчириб ёзилган бўлса керак. Асарни профессор Александр Александрович Семенов форс тилидан рус тилига таржима қилиб 1946 йили Тошкентда нашр этганлар (Санъатшунослик институти). Нашрга оид кичик бир илмий аппаратни Д.Г.Вороновский тузган²². Аммо бу қисқартирилган таржимадир. Александр

²² Семенов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дарвеш Али (XVIIв.) - Т.: 1946. - С.5.

Александрович Семенов таржима нашридаги кириш мақоласида бунӣ ўзлари қайд этиб ўтганлар²³.

Мен Санъатшунослик доктори Исҳоқ Ражабовнинг «Мақомлар» китобида Дарвеш Али «Мусиқий рисола»нинг форс тилидан рус тилига қилинган яна бир таржимаси бор эканини ўқидим. Унда ёзилганки, бу таржиманинг кўлёмаси ҳозир Тошкентдаги Санъатшунослик институтида сақланмоқда. Инв. № 8796²⁴. Таржимон санъатшунос олима Дилбар Рашидова. Мен телефон орқали олима Дилбар Рашидова билан бу тўғрида икки мартаба гаплашдим (август, 2008). У киши менга ўша таржиманинг тўла экани, А.А.Семенов тушириб қолдирган жойларни ҳам таржима қилингани, бу таржиманинг илмий аппарат, изоҳлар билан таъминланганини айтдилар.

- Нега шу вақтгача бу таржима нашр этилмаган? – деб сўрадим.

- Душанба шаҳрида бу таржиманинг айрим бўлаклари нашр қилинган. Лекин бу ишга менинг алоқам йўқ, ҳатто хабардор ҳам бўлмаганман.

- Бўлмаса, ҳозир шу асарингизни нашр этмоқ ҳаракатига тушайлик. Чунки «Мусиқий рисола»нинг халқларимиз маданияти, айниқса, мусиқа санъати тарихини ўрганишга катта фойда келтирмоғи аён. Бу тўғрида проф. А.А.Семенов XX асрнинг қирқинчи йилларидаёқ айтиб ўтган эдилар.

- Нашр ҳаражатларини қоплаш анча оғир. Бирор ҳомий топмоқ керак бўлар.

- Йўқ, керак бўлмайди – деб жавоб қайтардим мен. – Биз «ўз кучингга ишонгин ва суянгин» қондасига амал қилайлик. Агар таржимани китоб ҳолида нашр қилинса ва уни савдога қўйилса, у даромад келтирмаса ҳам ўз ҳаражатларини қоплай олади. Яна биз ҳомийлар миннатидан ҳам қутиламиз.

- Ундай бўлса, мен ўз яқин кишимдан шу иш билан шуғулланмоқни илтимос қиламан, – деди олима, – шу ишга киришади.

Мен бу суҳбатдан мамнун бўлдим.

²³ Ўша ерда.

²⁴ Ражабов И. Мақомлар. - Т.: 2006. - Б. 384.

ХОЖА ЮСУФ АНДИЖОНИЙ

XV аср ўрталарида Хуросон пойтахти Ҳирот катта бир маданий марказ сифатида шаклланган эди. Бу марказ йилдан-йилга ўз шуҳрат ва эътиборини юксалтира борди. Турли ўлкалардан бу ерга санъат ва ижод аҳли келиб таълим олар ва камол топар эдилар. Андижондан Ҳиротга келиб, бу ерда муқим яшаган ва аста-секин Ҳиротдаги энг машҳур ва обрўли санъаткорлар қаторидан ўрин олган Хожа Юсуф Андижоний ҳам шулардан бири.

Хожа Юсуф Андижонда туғилган. Унинг ота-оналари ўқимишли, баланд даражали оилаларга мансуб бўлганлар. Хожа Юсуф ёшлик йиллари Андижондан Ҳиротга келди. Унинг қачон, қандай қилиб бу ерга келиб қолгани тўғрисидаги тафсилотлар ҳозирча бизга маълум эмас.

Юсуф Андижоний Ҳиротдаги таниқли мусиқа устаси устод Шодийнинг шогирдларидан бири бўлди. Устоз тарбиясида ёш Юсуф Андижоний тезда ўзининг ҳам мусиқа ижросида ҳам янги куйлар яратмоқ соҳасида юксак қобилият эгаси эканини кўрсатди. «Мусиқий рисоласи»нинг муаллифи Дарвеш Али устод Шодийни бундай деб таъриф этади: «Доимий сирларнинг йиғилган ўрни, бебаҳо хазиналар хазинаси, чексиз (илоҳий) конларнинг ёкути ва абадий манбаи, танланганлар мажмуининг дўсти устод Шодийдир.

У шундай улуғ олим эдики, замонасидаги султонлар, шаҳзодаларнинг муҳаббати ва яхши қарашларига эришганди. У қаерга ташриф буюрса, унга юксак ҳурмат ва эҳтиром кўрсатар эдилар. Турли мусиқа усталари ўртасида катта обрў қозонган эди; бамаъни кўрсатмалари ва фикрларига барча одамлар жону дилдан кулоқ осардилар»²⁵.

Устод Шодий кўп мусиқа асарларни яратган. Устоднинг ўн икки шогирди бор эди. Шодий ўн икки нақш ижод этган. Улар Ироқ мақоми куйида фар усулида ижро этилар эди. Устод Шодий ўз шогирдларининг ҳар бирига бирор нақшни ижро этмоқни топширган. Кимки, уни яхши ижро этса, бу куй ўша шогирднинг номи билан аталарди.

²⁵ Семенов А.А. Среднеазиатский трактат... - С.38.

Устоз Шодийнинг шогирдларидан бири Хожа Юсуф Андижонийга Сунбулий нақши тушди. У мухаммас тарзидадир. Хожа Юсуф бу нақшни шунчалар гўзал ижро этдики, устод ғоят мамнун бўлиб, бу куйни шогирдининг номи билан атади... Бу куй халқ ўртасида Хожа Юсуф нақши дейилиб шуҳрат топди.

Бора-бора Хожа Юсуф Андижонийнинг маҳорати шундайин камол топдики, Ҳиротдаги маданий муҳитда баланд мавқеъ эгаллади. Унинг ҳатто давлат бошлиғига мусиқа илмидан дарс бергани «Мусиқий рисоласи»да айтиб ўтилган²⁶. Хожа Юсуф Хуросон ва Ҳирот ҳукмдори Бойсунқур мирзонинг хос мусиқа усталаридан бири бўлган. У Бойсунқур мирзонинг лутфу марҳаматига сазовор бўлган улуғ санъаткор.

Хожа Юсуф Андижоний таниқли шоир ва олим ҳам бўлган. У ўз шеърларидан айримларига турк-зарб усулида Наврўз мақомида куйлар ижод қилган²⁷. Хожа Юсуф яратган куйлар халқ ўртасида кенг ёйилган ва кўп куйланар эди. Уларнинг миқдори 360 дан ортиқдир.

* * *

Ҳиротдан оқиб ўтадиган Инжил сойининг бўйлари ғоят кўркам. Кумушдек оқ ва тоза тўлқинлар юқоридан ўйнаб-ўйнаб пастга тушиб келадилар. Улар йўл-йўлакай турли катта ва кичик тошларни худди шўх бир одам болаларнинг бошини силаганича чопиб кетаётгандай сийпалаб ўтадилар. Харсанглари жилдирмоққа интиладилар, аммо бу ишнинг беҳудалигини билгач, уларни юва-юва айланиб ва ошиб оқадилар, сўнг яна олдинга югурадилар.

Сой соҳили кўм-кўк ўтларга ва ранго-ранг гулларга кўмилиб гиламдек ярқирайди. У ён-бу ёнда ўсган дарахтларнинг барглари худди дарё оқими ва қирғоғи ҳуснига мадҳия ўқигандек шивирлайдилар. Узоқлардан ва сувдан енгил елаётган шаббода улар билан ўйнаша-ўйнаша ўтиб кетади.

²⁶ А.А.Семенов бу давлат бошлиғи Султон Ҳусайн Бойқаро бўлса керак, деб ёзганлар (41-бет).

²⁷ Ўша ерда.

Сой ёқасидаги кичик бир супага ўхшаш текис жойда шолча солинган. Ундаги кўрпача устида бир киши сув мавжларига тикилиб ўлтирибди. У ўрта ёшларда, хуш кўринишли, чеҳраси тоза ва очиқ, қуюқ қора қошлари кўз устига тушадиган даражада ўсиқ, кўзлари хушёр қараш билан нурланади. Ёнида кўрпача устида сози ястанган.

Бу устоз Хожа Юсуф. Унинг фикру ёди бир нарсада. Хомуш нигоҳи бир нуқтага қадалган. Атрофда бўлаётган ишларга бепарво. У сув тўлқинларининг шовқинига кўмилиб кетган; у оҳанглар дарёсида юзмоқда...

Супадан сал нарироқда икки ёш шогирд йигитлар устознинг тинчлигини бузмасликка интилиб ўз ишлари билан бандлар. Бири четдаги ўчоққа осилган қозонда емиш тайёрламоқда. Бошқаси эса ўчоқ бошида вижирлаб қайнаётган қумғондаги сувдан чойнакка чой қуйиб дамлади. Сўнг уни устоз ёнига келтириб ўлтирди ва чойнақдан пиёлага чойдан қуйиб, унинг олдига қўйди. Шундан кейин секин товуш чиқармай туриб нарига кетди.

Хожа пиёладаги чойни олиб, бир икки хўплади-да пиёлани ўз жойига қайтариб қўйди. Сўнг кўрпача устидаги созни қўлига олди, унинг чалмоққа тайёрлигини текшириб кўрди. Сой соҳилида ёйилаётган мавжлар оҳангларига мос тарзда соз торларини чертди. Дилрабо садолар қирғоқ бўйлаб янграй бошладилар. Бу садоларнинг ақлу хушни банд этувчи жарангларида олис она ерларнинг жозибаси сезилар, бепоён Фарғона далаларининг яшил қучоғлари, тоғ ёнбағирларига ёндашиб кетган боғу роғлар латофати, шўх жилғалар жилвалари, сокин Сирдарёнинг сирли оқимлари ўз аксини топаётгандай бўларди. Уларда гўё Олатовнинг кумушранг чўққилари кўзга ташланар, шаҳар кўчаларини тўлдирган ипак тандаларининг чексиз қатори кўринар, водий шоирларининг илҳомли мисралари дилларни мафтун этиб янграётгандай туюларди.

Бу оҳанглар гўзал дилбарлар малоҳатини қуйлар, уларнинг нозли боқишлари, шўх табассумлари, бўстонларга оро берувчи рангдор атласга бурканган шамшод қоматларини эслатар эди.

Лолалар кийиб атлас сайр этар бу бўстонда,
Булбули ватан сайрар шарҳи зикри дostonда,
Неча шўх жононлар лаби лаъл хандонда,
Қўл тутиб қадам ташлар гулшану гулистонда,
Боғ учун берур зийнат юрса қадди зебоси²⁸.

Оҳанг кетидан оҳанг келаберди. Улар санъаткор қалбининг овозидир. Бу оҳанглар ўша қалбада яралган. Улар дилнинг энг нафис туйғуларини ўзида жамлаб атрофга таралмоқдалар. Бу туйғулар Она ерга муҳаббат ва соғинч; меҳмондўст янги ўлкага миннатдорлик, қадршунос ва ғамхўр ҳомийга садоқат ва ҳурмат рамзидирлар.

БОЙСУНҚУР МИРЗО

Хожа Юсуф Андижонийнинг Темурий шаҳзодалардан Бойсунқур мирзонинг саройидаги атоқли санъаткор ва шоирлардан бири эканини билдик. Энди Бойсунқур мирзонинг ўзи билан ҳам бир танишиб ўтсак.

Бу гўзал, санъат ва адабиётни чексиз севган; олим в шоир, хаттот ва мавърифатпарвар зот шарқшунос мутахассисларга яхши маълум. Аммо кенг китобхонлар оммаси ўртасида шаҳзода Бойсунқур мирзо унчалик шуҳрат топган эмас. Бундай нодир ва диққатга сазовор давлат арбоби ва зиёли тўғрисида кўп ёзмоқ мумкин. Аммо мен Бойсунқур мирзо тўғрисида обрўли манбаларда айтилган сўзларни келтирмоқ билан чекланаман. 2008 йили Тошкентдаги «Ўзбекистон» нашриёти тарихшунос олим Абдураззоқ Самарқандийнинг (1413-1482) «Матлаъи баҳрайн ва матлаъи саъдайн» («Икки саодатли юлдузнинг чиқиш жойи ва икки денгизнинг қўшилиш ўрни» китобининг иккинчи жилдини икки китобда нашр этди)²⁹. Гарчи бу асар муаллифи XV аср темурийлар ҳукмронлиги даврида юз берган сиёсий воқеалар баёнига

---

²⁸ Собир Абдулла газалига Азизий мухаммасидан бир банд. 1940 йил, Қўқон.

²⁹ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаъи саъдайн ва мажмаъи башрайн. - Т.: 2008. Таржимон тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби Асомиддин Ўринбоев.

кўп ўрин берган бўлса-да, унда илмий-маданий ҳаётга доир айрим лавҳалар ҳам учрайди. Шаҳзодалар Мирзо Бойсунқур ва Султон Иброҳим мирзоларнинг илм ва маданият ривожига аҳамият бергани тўғрисидаги маълумотлар шулар жумласидандир.

Дарвеш Али ўзининг «Муסיқий рисоласи»да Бойсунқур мирзони бундай деб тавсифлайди: «Бойсунқур мирзо ҳаддан ташқари гўзаллиги билан ажралиб турар ва юксак истеъдод эгаси эканлиги билан катта шуҳрат қозонган эди. Унинг (Хуросондаги) ҳукмронлиги даврида шеърят, хушхатлик ва мусиқа баланд ҳукмратга эга бўлди. Шаҳзоданинг илм-фан ва санъатларга ғамхорлигини эшитган турли-туман шоирлар, санъаткорар ҳар томонлардан унинг даргоҳига оқиб келар эдилар. Дейдиларки, Бойсунқур мирзо қошида қирқ хаттот, рассомлар бўлган. Улар мирзо кутубхонаси учун турли асарларни кўчириб ёзиб турганлар. Улар орасида, хусусан, бу санъат бўйича ажойиб талант эгаси бўлмиш Мавлоно Жаъфар Табризий - сарой хаттотларининг бошлиғи ажралиб турар эди.

Бойсунқур мирзо ҳар доим шоирлар, санъаткорлар доирасида бўлар, уларни севар эди. У ўзининг бундай яқинларига жуда яхши муносабатда бўлар эди. Тантанавор ва нафис дид билан яшамоқни севган давлат эгалари ичида Хисрав Парвездан бошқа ҳеч ким ўз турмушини Бойсунқур мирзо сингари гўзал ўтказа олган эмас.

У аъло даражада форс ва турк (эски ўзбек) тилида шеърлар битган; Шарқ хаттотлик санъатида ишлатиладиган олти хил ҳуснихат билан хат ёза олар эди»³⁰.

Биз бунга яна қўшимча қилиб айтамикки, Бойсунқур мирзо раҳбарлигида унинг саройидаги олимлар Шарқ адабиётининг машҳур дурдонаси «Шоҳнома» (Фирдавсий асари)нинг йиғма матнини тузиб чиққанлар. Бу матн «Шоҳнома»нинг барча нашрлари, унинг бўйича яратилаётган илмий тадқиқотлар учун ҳозир ҳам асос бўлиб хизмат қилади.

Бойсунқур мирзони таърифлаб, Алишер Навоий «Нафислар йиғинлари» («Мажолис ун-нафоис») асарида

---

³⁰ Ўша китоб. – Б. 41.

бундай деб ёзади: Унинг табиати хуш, сахий эди. У айшу ишратни ёқтирар эди. Ҳунар аҳлининг қадрини баланд тутувчи подшоҳ эди. Бирор подшоҳнинг вақтида бўлмаганки,- дейди Навоий, хаттот, наққош, созанда ва сўз аҳлидан шунча кўп одам унинг давридагидек тарбия топган ва камолга етишган бўлса.

Навоий ўз китобида Бойсунқур мирзонинг форс тилидаги бир байтини келтирган.

Надидам ан ду руҳ акнун ду моҳаст,
Вале меҳраш басы бир жони мо ҳаст.

Маъноси:

Ул икки гўзал юзни кўрмаганимга икки ой бўлди,
Бироқ меҳри жонимиздадир

(С.Фаниева таржимаси)

Бу байтдаги севгили ёр тавсифи ғоят нафис ва гўзал ифодаларда тасвирланган. Ёрнинг икки бети ой каби уни икки ойдан бери кўрмоққа мунтазир ошиқ севгисини жон ичида сақламоқда. Яна шоир қофияда ҳам ажойиб сўз ўйини ишлатиб бу байтни туюққа айлантирган:

Моҳаст (ой кабидир); бар жони **мо ҳаст** (**жонимиздадир**).

XV аср тарихшуноси Абдураззоқ Самарқандийнинг «Матлаъи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн» тарих китобида подшоҳ Шохруҳ мирзонинг ўз ўғли Бойсунқур мирзони қандай юқори давлат лавозимига таъйинлагани ўта муболағали ва бадиий ифодаларда айтиб ўтилган:

Олам аҳллари шаҳзодаси Ғиёсиддин Мир Бойсунқур баҳодирнинг девон курсисига ўтирганлиги зикри.

Ҳазрати хоқони саъид (Шохруҳ мирзо-А.Қ.) тийрак хотири билим сирларининг хазинаси ва ёрқин замири яратувчилик нурларининг чиқиш жойи бўлмиш.

Байт:

Подшоҳлик боғининг янги меваси
Ва илоҳий туман гулдастаси.

Давлат ва диннинг таянчи Мирзо Бойсунқурни аъло девон(ни) бошқаришга ўтирсин, деб буюрди. У – байт:

Фарёдталабларнинг фарёдига етсин
Ва додталабларнинг дилининг додига етсин.

Мақтовли сифатлар эгаси улуғ зот шаҳзода худди нур бағишловчи руҳ ва шаклга келтирувчи ақлдек бошига бахт-саодат тожи ва эгнига яшнаб турган қабо кийган ҳолда девон тахтини ўз қадамлари шуъласи билан безантирди ҳамда олам аҳлининг муҳим ишларини адолат тақозосича ҳал қилиб турди³¹.

Демак, Шоҳрух мирзо ўғли Бойсунқур мирзони ўз давлатининг энг юқори идорасига бошлиқ этиб таъйинлаган (ҳозирги тушунчада бош вазир). Яна тарихшунос таъкидлаб ўтадики, бу бошлиқ барча муҳим ишларни адолат асосида ҳал қилиб боражак. Барча ишлар қандай ҳал этилгани тўғрисида тўла фикр айта олмасак ҳам, илм-фан, санъат ва адабиётга доир ишларни Бойсунқур мирзо лозим даражада ҳал қила борганини тарих кўрсатди.

Бу тайин 1418 йилда Ҳиротда амалга оширилган эди.

Шаҳзода Бойсунқур мирзонинг яхши сифатлари тарихий манбаларда баён этилган. Уларнинг ҳар бири бу муътабар зотни гўзал тасвирларда мадҳ этади. Бойсунқур мирзо тўғрисида Ўзбекистоннинг XX ва XXI асрлардаги олимлар ҳам кўп яхши гаплар ёзганлар ва айтганлар.

Пўлатжон домудла Қайюмовнинг (1885-1964, Қўқон) «Тазкират уш-шуаро» китобида (Тошкент, 2006) Бойсунқур мирзо тўғрисида бундай деб ёзилган: «Бойсунқур - бу киши теурийлардан бўлуб, Ҳирот шаҳрида туғилмиш 802 йил ҳижрийда (мелодий 1399-1400). Номи Бойсунқур мирзо бўлуб, Шоҳрух мирзонинг ўғлидир. Амир Темурга набира бўладур. Ҳижрий ила 837 (мелодий 1433-34) йилда отасининг ҳаёт вақтида Ҳиротда вафот этмишдур.

Олим ва адиб, шоир бир шаҳзода эди. Форсий ва чигатой (эски ўзбек) тилларида ашъори бордир. Турли

---

³¹ . Абдураззоқ Самарқандий. Матлаъ саъдайн ва мажмаъи башрайн. – Б. 308-309.

хатларни ҳусни хат ила ёзишга маҳорати бор эди. Бир қанча китобларнинг кўчириб ёзмишдир. Доим арбобга илму ирфон ила суҳбат этар эди. Уламоу удаболарни ҳимоя этар эди.

Шул байт жумлаи ашъоридандир:

Гадои куйи у шуд Бойсунқур,
Гадои куйи жонон подшоҳийст.

Таржимаси:

Эрур Бойсунқур куйин гадоси,
Гадолик ёр куйида шоҳликдир³².

Шарқ адабиётининг моҳир билимдони, профессор Суйима Ғаниеванинг таъби назм эгаси бўлган темурий шаҳзодалар тўғрисидаги мақоласида Бойсунқур мирзо ҳақида маълумот бериб ўтган. Унда кўрсатилишича, XV асрнинг таниқли тазкиранависи Давлатшоҳ Самарқандий Юсуф Андижонийни етти иқлимда ўхшаши бўлмаган санъаткор, деб таърифлаган. Хожа Юсуфни Бойсунқур мирзо ўзи учун хос мутриб (мусиқачи) этиб белгилаган экан³³.

С.Ғаниева мен билан суҳбатда (2008 йил 23 август) Бойсунқур мирзо тўғрисида бундай дедилар: «Бойсунқур мирзо XV биринчи ярмида Ҳирот маданий муҳитини яратмоқда катта хизматлар кўрсатди. У барча олимлар, шоирлар ва санъаткорларга ҳамиша ҳомийлик қилар, уларнинг ижодий фаолиятини йўналтириб борар ва бунга имконият туғдирар эди. Яна «Тазкираи Давлатшоҳи Самарқандий»да кўрсатилган эканки, Бойсунқур мирзо ўз атрофидаги ижодкорлардан тўрттасини, айниқса, кадрлар ва ўзининг юксак диққат эътиборига сазовор этган. Улар куйидагилардир: Мурғобий - мусиқа устаси, Хожа Ҳасан Андижоний - мусиқа устаси, хонанда ва шоир; Қувомиддин - меъмор, машҳур иншоотлар лойиҳаларининг муаллифи, муҳандис.

³² Қайюмов П. Тазкират уш-шуаро. I-китоб. - Т.: 2006. . – Б. 40.

³³ Навоийнинг ижод олами. Тўғлам. - Т.: 2001. . – Б. 75.

Ана шу рўйхат ҳам Хожа Юсуф Андижонийнинг ўз замонасининг пешқадам санъаткорларидан бири бўлганини кўрсатади. Бу тўғрида Давлатшоҳ Самарқандий, Заҳриддин Бобур ва Дарвеш Али Чангийнинг берган хабарлари бир-бирига монанд ва уйғундир.

Бойсунқур мирзонинг ўзи ҳам яхши олим ва шоир бўлган. Унинг раҳбарлигида вужудга келган «Шоҳнома» матнига ёзган кириш мақоласи катта илмий аҳамиятга эга.

С.Фаниева ҳозир ўша кириш мақоласини форс тилидан ўзбек тилига таржима қилиш билан машғулдирлар.

ИККИ ДЎСТ

Мулла Иброҳим ва Мавлоно Мўминий бир-бирлари билан улфат ва дўст. Биринчиси, мусиқа устаси. У фижжак ва барбатни қойилмоқом қилиб чолади. Кўплар Мулла Иброҳимнинг ижро санъати юқори эканлигига тан берганлар. Мўминий эса шоир. Унинг форсий тилда ёзган шеърлари ижод аҳлига яхши маълум. Бу шеърларни ҳар ким ҳар хил баҳолайди. Баъзиларга улар мақбул, баъзиларга эса ундай эмас. Ҳар ҳолда Мўминийнинг ёзганлари «Магар яхши эрмас, ёмон ҳам эмас» (Навоий).

Аммо бу икки дўст Хожа Юсуф Андижонийга қарши ҳасад ва душманлик билан тўлиб тошганлар. Ахир улар Хожа Юсуф билан ҳамкасабадирлар. Ҳаммалари санъат ва назм аҳлига мансублар. Нега бир аҳл ва ҳунарга қарашли бўлганлар бир-бирига нисбатан бундай нохуш туйғуларларга асир бўлиб қоладилар?

Эҳтимол, Мулла Иброҳим ҳам, Мўминий ҳам Хожа Юсуф Андижонийнинг шахсиятига қаршиликлари йўқдир. Аммо ҳар иккиси ҳам Хожа Юсуфнинг мусиқа ва назмда улардан устун эканлигига чидай олмайдилар. Шаҳзоданинг Хожа Юсуфга нисбатан яхши муносабати уларнинг жиғи-бийронини чиқаради, юракларига ўт солади. Ҳар иккаласининг Хожа Юсуфга душманлиги ва ёмонликлари шунга асосланган.

Хожа Юсуф буни яхши билади. Аммо у ҳеч қачон бу рақибларига қарши уларнинг усулини ишлатмайди. Уларга ёмонлик қилмайди. Уларни кўрганда ташқи ҳурмат

пардасини баланд тутади; уларнинг ёвуз гап-сўзларига ва ҳаракатларига бефарқ бўлгандай кўринмоққа интилади.

Дилам аз бетамизиҳон абнои замон хун шуд,
Набудий кош бар лавҳи замирам нақши идрокий
(Ҳозик, XIX аср).

Маъноси:

Дилим замон болаларининг бетамизликларидан
қонга тўлди,
Кошки бағрим лавҳида идрок нақшлари бўлмаганда эди.

Хожа Юсуфнинг дилу жони ана шундай нохушликлардан қонга тўлган эди. Устанинг кўнгли шундай дардлар туғенида эзилиб турган бир пайтда Бойсунқур мирзонинг уни йўқлаётгани тўғрисида хабар келди.

Хожа Юсуф тезда шаҳзода девонига етиб борди. Бойсунқур мирзо уни ўз хизмат хонасида қабул қилди. Кўришишдилар. Шаҳзода мусиқа устасини миз ёнида тўшалган бахмал кўрпачага ўлтирмоққа таклиф қилди. Ўлтиришди. Қўл очиб фотиҳа тортилди.

Бир, икки лозим омади сўзлар айтилгандан сўнг Бойсунқур мирзо Хожа Юсуфга деди:

- Муҳтарам оға Султон Иброҳим мирзо Сизни Шерозга таклиф қилмоқдалар ва унинг хизматида бўлмоғингизни сўрамоқдалар. Бу тўғрида фикрингиз қандайдир?

- Даставвал, - деди Хожа Юсуф жавобан, муҳтарам шаҳзоданинг бундай диққат-эътиборлари ва олийжаноб таклифлари учун беҳад миннатдорлигимни изҳор этаман. Яна биз ҳаммамиз сизнинг юксак раъй ва фармонингиз ижрочиларимиз. Сиз аъло ҳазрат қандай қарорга келсангиз унга бўйсунажакмиз. Энди ўзингиз сўраганингиз учун жавоб бермоғим шарт эканлигидан ўз фикримни билдирмоққа ижозат қилсангиз.

Ҳирот бениҳоя гўзал ва муборак шаҳардир. Уни обод этмоқда қиблагоҳингиз, шаҳриёринмиз ва давлат паноҳимиз Шоҳруҳ мирзаи хоқони Саъиднинг саъй-ҳаракатлари шунчалар самарали эканлиги ҳаммага кўриниб турибди. Бундай жаннатмакон мулкни ташлаб,

бошқа юртларга йўл олмоқ густоҳлик бўлур. Мен ҳаётим борица сизнинг қутлуғ даргоҳингиз хизматида бўлсам, деб умидвормен.

Муסיқа устасининг бу юрак сўзлари шаҳзодага созланган муסיқа асбобининг ёқимли ва нафис туйғуларни туғдирувчи оҳанглари каби эшитилмоқда. Аммо Бойсунқур мирзо меҳмоннинг сўзларини диққат билан тинглаган эса-да, унга жавоб қайтармади.

Бир оз суҳбатлашиб ўлтиришгач, Хожа Юсуф шаҳзодадан рухсат сўраб уйига қайтди. Унинг кўнгли ғаш, фикри хавотирли эди.

МУНГ

*Навоий бўлмасиға озими Ироқу Ҳижоз
Назоҳати мулки Ҳирий эрур боис.*

Бойсунқур мирзо даргоҳидаги шоҳона безакли хоналардан бири. Тўрда баланд ўринда қават-қават кўрпачалар солинган. Шаҳзода улар устида юмшоқ ястикқа суянганича ўлтирипти. Унинг кайфи хуш. Ёқимли ва хушҳид шароб таъсири мяни чулғаган. Шеър ва санъат муҳиби бўлмиш бу зот бундай кайфиятда муסיқа тинглашга жуда мойил бўлади. Куйида Хожа Юсуф ва унинг бир шериги созларини тайёрлаганча, Мирзонинг ишорасини кутмоқдалар.

Мирзо олдидаги қадаҳдан яна икки хўплам шаробни нўш қилдию астагина кўлини сал кўтариб қўйди. Хожа Юсуфнинг кўлидаги гижжак нола қилиб ингради ва аста-секин фиғон қила бошлади. Унга най жўр бўлди. Созланган асбобларнинг жарангдор овози хонани тўлдира бошлади. Моҳир санъаткорлар кўлидаги асбоблар муסיқа усталарининг дил дардларини баён этардилар.

Неча йилларки, она ер узоқларда қолган. Ўзга ўлкада мусофирлик азобларини етарлича кечирган бош тинимсиз меҳнат орқали ўз ўрнини эгалламоққа интилди. Қобилият ва истеъдод тарбия ва парваришга муҳтож.

Устоз санъаткорнинг диққат ва эътибори, дарслари, йўл-йўриқлари билан истеъдод такомил топади. Хайрият

бу иш амалга ошди. Ниҳоят, улуғ ғамхорнинг парвоси унга тушди. Шукроналар бўлсинки, шу парво туфайли мусофир бир санъат устаси муносиб ўрин ва мавқеъни эгаллади. Бунинг учун миннатдорликка чек йўқ. Аммо энди ўзга шаҳарга юборилмоқ масаласи кўтарилган. Бу инсон учун гўзал Ҳирот иккинчи ватан бўлиб қолган. Шоҳона эътибор унинг учун ғоят қадрли. Ўзга жой, ўзга маконда уни нелар кутмоқда, кимлар билан ҳамкор бўлмоққа тўғри келади. Кин ва ҳасад аҳли қандай хуружларга мубтало этмоғи мумкин. Шундай хавотирлик дилни чулғаб олган. Шунинг учун шоҳона илтифот ўз давомини топсаю санъаткор ўз юксак даражали ҳимоячисидан узилмаса, Ҳиротдаги нашъу намо барқарор қолса.

Санъаткор қалбининг бу дардли нидоларини ғижжак ва най ғоят нафис, гўзал, дилларга ҳузур бағишловчи нағмаларда баён этмоқда эдилар. Бойсунқур мирзо бу мунгли куйларни тинглаб, латофатидан ҳузур, мазмунидан огоҳлик топар эди. Куй маромига уйғун равишда санъаткорнинг бутун вужуди ғижжак овози билан баровар тебранади. Бойсунқур мирзога ҳатто ғижжакчининг кўзларида нам кўрингандай ҳам туюлди.

Санъат аҳли ўз арзини шундай билдиради.

* * *

Шероз ҳукмдори Султон Иброҳим мирзо тиниб тинчигани йўқ. У Бойсунқур мирзога яна бир мактуб йўллаган. Унда ҳатто Хожа Юсуфнинг Шерозга юборилмоғи учун 1000 динор бермоғини ҳам билдирган.

Хожа Юсуф Андижонийни Ҳиротдан чиқиб Шерозга таклиф этилгани, ҳатто бунинг эвазига 1000 динор юборилгани тўғрисидаги гаплар сарой аҳлига мансуб ижодкорлар ўртасида ёйилиб кетди. Ҳар ким ҳар хил фикрлар билдирмоқда. Биров ундай дейди, биров бундай. Биров ҳавас билан, биров ҳасад билан қаради: «Хожа Юсуф юксак истеъдод эгаси. Унинг яратган куйлари ва ижро маҳорати ҳар бир ижод қадршуносига мақбул ва матлуб. Бундай ижод соҳибининг баҳоси йўқ. 1000 динор унинг қобилият ва билими олдида ҳеч нарса эмас» деювчилар ҳам бўлди.

Эмиш, Шероздан юборилган 1000 динор Хожа Юсуфнинг ўз қўлига текканида у ўша ёққа ҳозироқ жўнаб қолган бўлар эди. Шундай бўлмагани учун у гуё сафардан бош тортиб таранглик қилмоқда.

Эмиш, санъаткорларни шундай йўллар билан пул олиб жўнатиб, хазинани тўлдирмоқчи бўлган шахслар ҳам аъён ичида бордир.

Гуё Шероз ва Хуросон ҳукмдорлари бўлмиш бу оғанилар ҳар хил сабабларга кўра ўзаро низолашиб охири бир куни бир-бирига қарши кўшин тортиб қолсалар ҳам ажаб эмас...

Бундай гаплар ижод аҳли орасида ёйила борди.

- Андижондан келиб қолган бу келгинди ким ўзи? Унинг хўжайинга ёқиш маҳоратидан бошқа ҳеч сифати йўғу ака-ука шаҳзодалар уни талашишмоқда. 1000 динор ҳисобига Шерозга кетадиган бўлса кетаберсин, унга оқ йўл! Ҳиротда усиз ҳам уста санъаткорлар етарлидир, деган гаплар ҳам эшитилиб турди. Бундай гапларни, хусусан, Мулла Иброҳим ва Мўминий тўқир ва ёяр эдилар.

ГИЙБАТ

Ўша кунлари бу икки дўст — Мулла Иброҳим ва Мўминий Бойсунқур мирзо қабулига келишди. Эшик оғаси шаҳзодага хабар қилгач, шаҳзода уларни дарҳол қабул қилди. У яхши бир мусиқа тинглаш ёки нафис бир шеър эшитмоққа мойил бўлиб турган бўлса ажаб эмас. Аммо бу иккала санъаткор ва шоир бундай кайфиятга хос бўлмаган гаплар билан келишган эди. Салом-алик ва фотиҳадан сўнг Мулла Иброҳим шаҳзодага кўнглидаги гапларини тўка солди. Хожа Юсуф Андижондан Ҳиротга келиб қолган. У ўз юртида лозим тарбия ва эътироф топмаган бўлса керак. Бу ерда муҳтарам юксак насаб ва мартаба эгаси Шаҳзоданинг ҳаммага баровар лутфу марҳаматидан баҳра олиб, энди мусиқа устаси ва шоир сифатида танилди.

Гап бўлмоқдаки, Султон Иброҳим Хожа Юсуфни Шерозга сўратган эмишлар. Агар олий насаб шаҳзода бунга розилик бериб, Хожа Юсуфни Шерозга жўнатсалар, ёмон бўлмас эди. Чунки Ҳиротда шундоқ ҳам пуристеъдод санъат ва ижод аҳли кўп. Хожа Юсуф эса Шерозда мусиқаилми

ва санъатига ихлос қўйган Султон Иброҳим мирзо хизматида бўлса, бундан Ҳиротнинг мақоми ошса ошадики, асло пасаймайди. Аксинча, агар шу туфайли Шерозда мусиқий ва шеър санъатига озми-кўпми фойда етса, Ҳиротнинг бу соҳадаги устунлиги сабабли бунга эришилгани барчага янада аён бўлади.

Мулла Иброҳимнинг бундай эҳтиёткорона ва пардали равишда Хожа Юсуфни Ҳиротдан кетказмоқ мақсадида айтган гапларига нисбатан Мўминийнинг деганлари кескин, дағал ва беандишаликнинг тимсоли бўлди.

- Хожа Юсуфнинг шеърлари айтарли даражада баланд эмас, - деди шоир Мўминий ўзининг ҳамкасбига рашкини яширмаган ҳолда барча мисралари сийқа, такрор ва суст ғазаллардир. Фақат сиз аълоҳазратнинг марҳаматларидан сунъий истеъмол этиб, ўзини шоирлар сирасига мансуб деб ҳисоблайди.

Бойсунқур мирзо бу иккала зотнинг ўз ҳунарида қанча пешқадам бўлмасин, майдагап ва ҳасадчи эканликларини яхши билар эди. Шунинг учун бу ғийбатчиларнинг гапларини диққат билан чурқ этмай жим ўлтириб тингладию уларга ҳеч қандай жавоб қилмади. Ҳе, шундайми ҳам демади. Бекор айтибсизлар, ҳам демади.

Гап охирида ҳар иккала гапдон гуё ўз мақсадларига эришгандай бўлишди. Шаҳзода энди Хожа Юсуфнинг ким эканлигини яхшироқ билди, бундан буён шунга яраша иш тутиб, уни Шерозга жўнатади, биз ҳам Хожа Юсуфдек рақибдан қутиламиз, деб ўйлашди ва Бойсунқур мирзодан изн олиб унинг ҳузуридан чиқиб кетишди.

Шу воқеадан бирор ҳафта ўтар-ўтмас шаҳзода Бойсунқур даргоҳидан хабар бўлдики, Бойсунқур мирзо ўз атрофидаги ижод аҳлини меҳмонга чақирган. Айтилган фурсатда таклиф қилинган жамоа шаҳзода Бойсунқур мирзонинг шоҳона боғига етиб келдилар. Улар орасида Хожа Юсуф Андижоний ҳам бор.

Ёзнинг латиф оқшоми. Қуёш ҳали ботганича йўқ. У оламга хайрлашув нурларини сочмоқда. Кўшк олдида Бойсунқур мирзо оддий, шоҳона эмас, либосда ёнида бир икки одамлари билан меҳмонларни шахсан ўзи кутиб олди, уларнинг ҳар бири билан бирма-бир кўришиб чиқди.

Навбат Хожа Юсуф Андижонийга келганида шаҳзода Хўжа Юсуфни кучоқлаб бағрига босди. Унга бир неча илиқ сўзлар айтди. Меҳмонлар кўшкка дастурхонга таклиф этилдилар. Бойсунқур мирзо кўпчиликнинг олдида Хожа Юсуфни қўлтиғидан тутганича, жамоанинг бошида кўшк сари йўл олди. Дастурхон атрофида Бойсунқур мирзо Хожани ўз ёнида сақлади. Сухбат асносида Хожа Юсуфга кўп диққат-эътибор ва ҳурмат кўрсатди... Шу жамоа ичида Мулла Иброҳим ва Мўминийлар ҳам бор эдилар. Улар шаҳзоданинг Хожа Юсуфга кўрсатган олойнайи ошкоро иззат-ҳурмати ўзларининг яқиндагина қилган гийбат-ларига жавоби эканини тушунган бўлсалар керак.

ЖАВОБ

Шаҳзода Султон Иброҳим мирзонинг Шероздан қайта-қайта хат ёзиб, Хожа Юсуф Андижонийни ўз ҳузурига юбормоқни сўрашлари Бойсунқур мирзонинг жонига тегди. Бунга яна Ҳиротдаги санъат ва адабиёт аҳли орасидаги бу ишга оид турли гап-сўзларнинг кўпайиши ҳам уни безор қилган эди. Шунинг учун энди у бир ҳамла билан бу тугунни шартта кесиб ташламоққа қарор қилди. Бойсунқур мирзонинг иш хонаси. Бу ерда унинг хизматидаги аъёнлар ва ижод аҳли вакиллари жамъ бўлганлар. Юмшоқ кўрпачаларда ўз мавқеъига яраша жой олган жамоат шаҳзода сўзларини диққат билан тингламоқда.

Хожа Юсуф Андижоний ҳам шу жамоат ичида. Унинг кўнгли нотинч. Шаҳзода билан суҳбатда гарчи Хожа Юсуф Шерозга бориш масаласида ўз салбий фикрини билдирган эса-да, Бойсунқур мирзонинг бу ишда қандай қарорга келгани ҳали унга маълум эмас. Чунки шаҳзода ўшанда Хожа Юсуфга ўз фикрини айтмаган эди. Энди буёғи нима бўлади.

Бойсунқур мирзо сўзида давом этди:

- Бизнинг қадршунос ва зукко оғамиз шаҳзода Султон Иброҳим мирзо Шерозни ҳам Ҳирот сингари обод ва кўркам, серфайз ва шарафли этмоққа астойдил киришган. Бу иш санъат ва санъат аҳли бўлмаса амалга ошмаяжак. Шунинг учун Султон Иброҳим мирзо муҳтарам мусиқа устамиз Хожа Юсуф Андижонийни ўз ҳузурига чорламоқда.

Бойсунқур мирзо шу ерда сал сукут сақлади. Мажлис аҳли унинг яна нима дейишини кутиб интизор. Бир икки сониядан сўнг Шаҳзода сал жилмайиб истихзо билан деди:

- Оғамиз, ҳатто бу хизмат учун 1000 динор пул ҳам йўллаган.

Сиз муҳтарам зотларга маълумки, ҳазрати Юсуфнинг акалари ўз укалари Юсуфни карвонбошига арзонгаровга сотиб юборган эдилар. Аммо биз ундайлардан эмасмиз. Биз ўз Юсуфимизни ҳатто қадрдон оғамизга ҳам 1000 динордек баланд баҳога-да сотмаяжакмиз. Хожа Юсуфдек етти иқлимда кам топиладиган гавҳар ўзимизга даркор. Шу сабабли мен Султон Иброҳим мирзога жавоб хатини шеър билан ёзиб эдим. Шунини ҳозир Иззатуллахон укамиз сизларга ўқиб берсалар. Шу гапдан кейин мажлис аҳлида бир жонланиш бўлиб ўтди. Шу орада 18-20 ёшлар чамасидаги бир йигит ўртага чиқди ва қаддини ростлаганича ўша шеърни ўқий бошлади. Хонага тинчлик чўкди. Ҳамма бу ғазални диққат билан тингламоқда.

Шеърда бундай мисралар ҳам бор эди:

Мо Юсуфи худ наме фурушем,
Ту сийми сиёҳи худ ниғаҳ дор.

Таржимаси:

Биз Юсуфимизни сотмагаймиз,
Сен қора кумушларингни асра!

Мажлис аҳли Бойсунқур мирзонинг шеърини таҳсинга сазовор деб қабул қилдилар ва олқишладилар. Хожа Юсуфнинг қалбидаги хавотир ўти ўчди. Энди унинг вужудида хотиржамлик, осойиш ҳам миннатдорлик ва эҳтиром ўша ўтнинг ўрнини эгаллади. Бу шеър ва унинг ўқилмоғи Хожа Юсуф Андижонийнинг Ҳирот аҳли ва унинг ҳукмдорлиги учун қанчалик қадрли эканини намойиш этиб турарди. Аммо шаҳзода Султон Иброҳим мирзо айтганини қилдирмай қўймайдиганлардан. У Хожа Юсуф Андижоний хусусида укаси Бойсунқур мирзога яна бир илтимос билан мурожаат қилди. Агарда Хожа Юсуфнинг Шерозга келиб яшамоғи ва ижод билан

шуғулланмоғи мумкин бўлмаса, ундай тақдирда Хожа Юсуфнинг Ироқ мақоми садоларида ним сақийл усулида яратган куйидан бир нусха кўчириб Шерозга юборилса.

Бойсунқур мирзонинг топшириғига биноан Хожа Юсуф бу илтимосни адо этди.

ХОЖА ЮСУФНИНГ ШЕЪРЛАРИ

Дарвеш Алининг «Муסיқий рисоласи»нинг таржимони А.А.Семенов Хожа Юсуфнинг уч байт шеърини берганлар. Қолганларини таржима қилмай қолдирганларини ёзганлар.

Ўша уч байт куйидагилардир:

Жемчужина, которую я вижу государь, в твоём ухе
Есть звезда, которую я вижу подле месяца.

Что у тебя за горе, когда ты постоянно видишь себя
А вот у меня горе, ибо я вижу тебя лишь временами.

Против того, чтобы я был перед твоими волшебными
очами (говорит то, что взирая на них).
Я вижу точь к точь два черных (безисходных)
несчастья:³⁴

Бу уч байт шеърнинг форсча асл нусхаси бундай:

Дурреки, дар баригўши ту, шоҳ, мебинам
Ситораест ки, паҳлуйи моҳ мебинам.

Туро чи ғамки, ту худро ҳамиша мебиний
Марост ғамки, туро гоҳ-гоҳ мебинам.

Ба қасди куштан мо ду чашми жодуят
Ба ойини ду балойи сиёҳ мебинам³⁵.

---

³⁴ Семенов А.А. Среднеазиатский трактат... – Б. 42.

³⁵ Дарвеш Али. Рисолаи муסיқий. Ўз РФА ШИ № 449 . – Б. 64.
Ушбу қўлёздадаги маълумотлар билан танишмоқда менга кўрсатган кўмаклари учун филология фанлари номзоди марҳаматли дўстим Шонийёз Мусаевга чуқур миннатдорлик изҳор этаман – А.Қ.

Бу мисралар мазмуни ўзбек тилида бундай бўлмоғи мумкиндир:

Гавҳареким, кўргамен, шоҳо, қулоғинг ёнида
Юлдузедирким, кўрингай бирга ой майдонида.

Сенда ғам нетсин, кўрарсен ҳар қачон ўз-ўзинги,
Мендадир ғам, чунки бормен бир кўриш армонида.

Боқа олмайдуру фусункор кўзларингга кўзларим,
Икки қора бахтими кўргуси боққан ониди.

Дарвеш Али бу шеър Мирзо Бобурга бағишланган деб ёзади. Аммо қайси Бобурга эканлигини ёзмайди. Фикримизча, бу шеър Хуросон ҳукмдори Абулқосим Бобур мирзога бағишланган бўлса керак.

Хожа Юсуф Андижоний Бойсунқур мирзо даргоҳида азиз ва мўтабар бир зот бўлган. Бойсунқур мирзо 1433 йилда дунёдан ўтди. Кўп сиёсий ва ҳарбий талашувлардан кейин унинг ўғли Абулқосим Бобур мирзо Хуросонда тахтга ўлтирди. У 1456 йилда вафот этган. Бу вақтларда Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг туғилмоғига (1483) анча фурсат бор эди. Шунинг учун Хожа Юсуф ўз шеърини Абулқосим Бобур мирзога бағишлагани ҳақиқатга яқинроқдир.

Дарвеш Алининг «Муסיқий рисоласи» китобидаги яна бир шеър Хожа Юсуфга алоқадор. Ўша шеърнинг матни бундай:

Ҳар дилки, волаи руҳи он моҳпора нест
Уро мағўй дилки, кам аз санги хора нест.

Гуфтам, бую, чи чора кунам дар ғами ту
Гуфт, инжо боғайр кушта шудан ҳеч чора нест.

Эй, моҳи навнамаш ту абру чу моҳи ийд
Жуз аз руйи васли ту ор назора нест.

Шуд сийна чок лола сифат, лахти чун жигар
Кас нест каз ту бо рўяш пора-пора нест.

Наврўзу навбаҳору майи лилбарони хуш
Бобур ба айш кушки, олам дубора нест.

Маъноси:

Агар бирор дил ўша ойчеҳра руҳига волау шайдо бўлмаса,
Уни дил дема, у тошдан ҳам (қаттиқроқ) бир нарсадир.

Дедим: эй гўзал, сенинг ғамингдан қутулмоққа не
чора қилайин,
Деди: бу ишда ўлмоқдан бошқа чора йўқ.

Эй, янги чиққан ой, қошинг байрамдаги ойга
ўхшашдир,
Сенинг юзингни (кўрмоққа) муштоқ ва висолингга
интизор бўлмоқдан бошқа ишимиз қолмади.

Кўкрак лола сингари чок бўлди, жигар эса лахта
қонга тўла,
Бирор инсон йўқдирки, сени кўрганда парча- парча
бўлиб кетмаса.

Наврўзу навбаҳорда гўзал дилбарлар билан
Бобур, айшга берилгин, чунки ҳаёт икки бор келмайди.

Ушбу ғазал том маънода севги мавзуидаги шеър. Унда лирик қаҳрамон ўзининг ойдек соҳибжамол нигорининг гўзаллигини юксак даражада қадрлаб таъриф ва тавсиф этади. У ишонч билан хулоса қиладики, бундай гўзалликка маҳлиё бўлмаган дил инсон дили эмасдир. Кейинги байтдаги ошиқ ва маҳбуба диалоги эса чуқур ҳаяжон билан суғорилган. Бундай гўзалнинг ишқида ғам чекаётган ошиқ ундан сўрайдики, бу ғамлардан холи бўлмоқ учун қандай чора бор?

Маҳбубанинг жавоби кескин ва бераҳмона: У дейдики, бу ишда сенга ўлимдан бошқа чора йўқ.

Лирик қаҳрамон ўз ёрини тавсифловда давом этади. Ёрнинг қоши янги чиққан ойга ўхшаш. Бу байрам ҳилоли. Ошиқнинг иши бу ойга тинмай тикилмоқдан иборат. Яна у висол дамларини ҳам интиқ бўлиб кутмоқда.

Ғазалда шундай кайфият тасвири узилмайди. Ошиқнинг кўкраги чок. Жигари лолага ўхшаб лахта қонга тўла.

Нигорнинг гўзаллигини кўрган ҳар бир инсоннинг бу гўзаллик таъсири остида парча-парча бўлиб кетмоғи ҳеч ҳам эмас.

Беш байтдан иборат кичик бир ғазалда дунё-дунё дард ва изтироблар, гўзаллик мадҳи ва бу гўзалликка шайдо бўлган қалбнинг ҳароратли кечинмалари ўз аксини топган.

Ғазалнинг охирги бешинчи байти мавъизот (насихатомуз) байт. Унда шоир Наврўз, навбахор кунларида айш қилиб ҳаётни қадрламоққа чақиради. Чунки кишига яшамоқ фақат бир боргина берилган. Ҳаёт ҳеч қачон иккинчи қайта тарорланмаяжак.

Бешинчи байтда «Бобур» сўзи бор. Шунинг учун бу шеър Хожа Юсуф Андижоний қаламига мансубми ёки Хуросон подшоҳи Абулқосим Бобурнинг ғазалими деган савол туғилади. Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис»да ёзганига кўра, Абулқосим Бобур мирзонинг ҳам таъби назми бор эди. Навоий ўша асарида Бобур мирзо шеърларидан бир—икки мисол ҳам келтириб ўтган.

Дарвеш Али «Мусиқий рисоласи»да бу шеърни берар экан, унинг кимга тааллуқли эканини ёзмаган. Ушбу ғазалнинг Наврўз мақомида турк зарб усули билан куйланмоғинигина айтган. Олдин келтирилган уч байт шеърнинг Абулқосим Бобур мирзога бағишлангани айтилган эди. Ушанга ўхшаб бу беш байт ҳам Хожа Юсуф томонидан Бобур мирзога бағишланган ва биринчи мавъизот байтда унга хитоб тарзида Бобур номи келтирилган бўлмоғи мумкин.

Яна агар шеър муаллифи Хуросон подшоҳи Абулқосим Бобур бўлганида, албатта, рисола эгаси аввал шоҳни қанча таъриф ва тавсиф этиб шундан кейингина бу хабарни билдирган бўлар эди. Бу ерда эса Хожа Юсуфнинг мусиқа устаси ва ижро маҳорати айтилгандан сўнг дарҳол бу шеър келтирилган.

«Мусиқий рисоласи»да Дарвеш Али Хожа Юсуф Андижоний (муаллиф уни шу жойда «Мавлоно» деб атаган. Кўлөзма № 949.64; А.Семенов. — Б.40-41). Унда

ёзилган: «Аз муаллифоти насрий мавлоно тарсами муштамал бар муносабати ақобири салаф, дар миёни аном машхураст». Демак, Хожа Юсуф Андижоний ўтмиш улуғларининг ёзишмалари тўғрисида насрий бир асар ёзган. Бу асар ўз даврида анча шухрат топган экан.

Хожа Юсуф Андижоний тўғрисида келтирилган маълумотлар асосида қуйидаги хулосалар ясамоқ мумкин бўлади:

Хожа Юсуф Андижонда XV асрнинг биринчи ярмида дунёда келган. У Андижондаги мўътабар оилалардан бирининг фарзанди. Хожа Юсуф Андижоний ўз туғилган еридан Ҳиротга келиб бу ерда таълим олди. Хожа Юсуф Андижоний Ҳиротнинг машхур мусиқа санъаткорларидан устод Шодийнинг шогирдларидан бири эди.

Хожа Юсуф Андижоний Ҳиротда мусиқа санъати соҳасида юксак камолот касб этди. У яна таниқли шоир ва олим ҳам бўлган. Шаҳзода Бойсунқур мирзо, унинг ўғли Абулқосим Бобур мирзо даргоҳида Хожа Юсуф баланд қадр топган.

Бу соҳага оид илмий изланишлар яна давом этмоғига умид қиламиз.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ислом Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. - Т.: Маънавият, 2008.
2. Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис / Асарлар. Ўн беш томлик. Т. 12. - Т.: 1966.
3. Заҳририддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Т.: 2002.
4. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаъи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. - Т.: 2008.
5. Семенов А.А. Среднеазиатский трактат по музыке Дарвеша Али (XVII век). - Т.: 1946.
6. Пўлотжон домулла Қайюмов. Тазкират уш-шуаро. - Т.: 2006.
7. Навоийнинг ижод олами. Тўплам. - Т.: 2001.
8. Ражабов И. Мақомлар. - Т.: 2006.
9. Энциклопедияи адабиёти ва санъати тожик. – Душанбе: 1998.
10. Қайюмов А. Заҳририддин Муҳаммад Бобур. - Т.: 2008.

МУНДАРИЖА

Бобур давридаги Андижон маданий муҳити.....	3
«Музаккири аҳбоб»даги маълумотлар.....	10
«Тазкират уш-шуаро»дан (П.Қайюмов асари).....	13
Хожа Юсуф Андижоний	
Кириш сўзи.....	20
Дарвеш Али ва унинг «Муסיқий рисоласи асари.....	22
Хожа Юсуф Андижоний.....	25
Бойсунқур мирзо.....	28
Икки дўст.....	33
Мунг.....	35
Ғийбат.....	37
Жавоб.....	39
Хожа Юсуфнинг шеърлари.....	41
Фойдаланилган адабиётлар.....	46

Адабий-бадиий нашр

Азиз Қаямов

**БОБУР ДАВРИДАГИ АНДИЖОН АДАБИЙ
МУҲИТИ**

ХОЖА ЮСУФ АНДИЖОНИЙ

Нашриёт муҳаррири Маҳкам Маҳмудов
Техник муҳаррир Беҳзод Болтабоев
Мусаҳҳиҳа Умида Ҷролова
Компьютерда саҳифаловчи Камола Болтабоева

“MUMTOZ SO`Z”

масъулияти чекланган жамиятининг нашриёти
Манзил: Тошкент, Навоий кўчаси, 69

Босишга 09.01.2009 йилда рухсат этилди
Бичими 84x108 1/32. 3,5 шартли босма тобоқ
3,0 нашр тобоғи. Адади 500. Буюртма № 01-09
Баҳоси шартнома асосида

“MUMTOZ SO`Z”

масъулияти чекланган жамиятининг
матбаа бўлимида чоп этилди
Манзил: Тошкент, Навоий кўчаси, 69
Тел: 241-60-33